

Vi menn

84000 til Stalins helvete NORGE SENDT RUSSERE I DOD

104323

Verden rundt på 80 sider

Innhold

Eskimoene — et folk som elsker kuldegrader. (Side 48.)

DE GAMLE ER ELDST

8

Et Grand Prix for bilsportens veteraner.

DET STØRSTE BEDRAGET

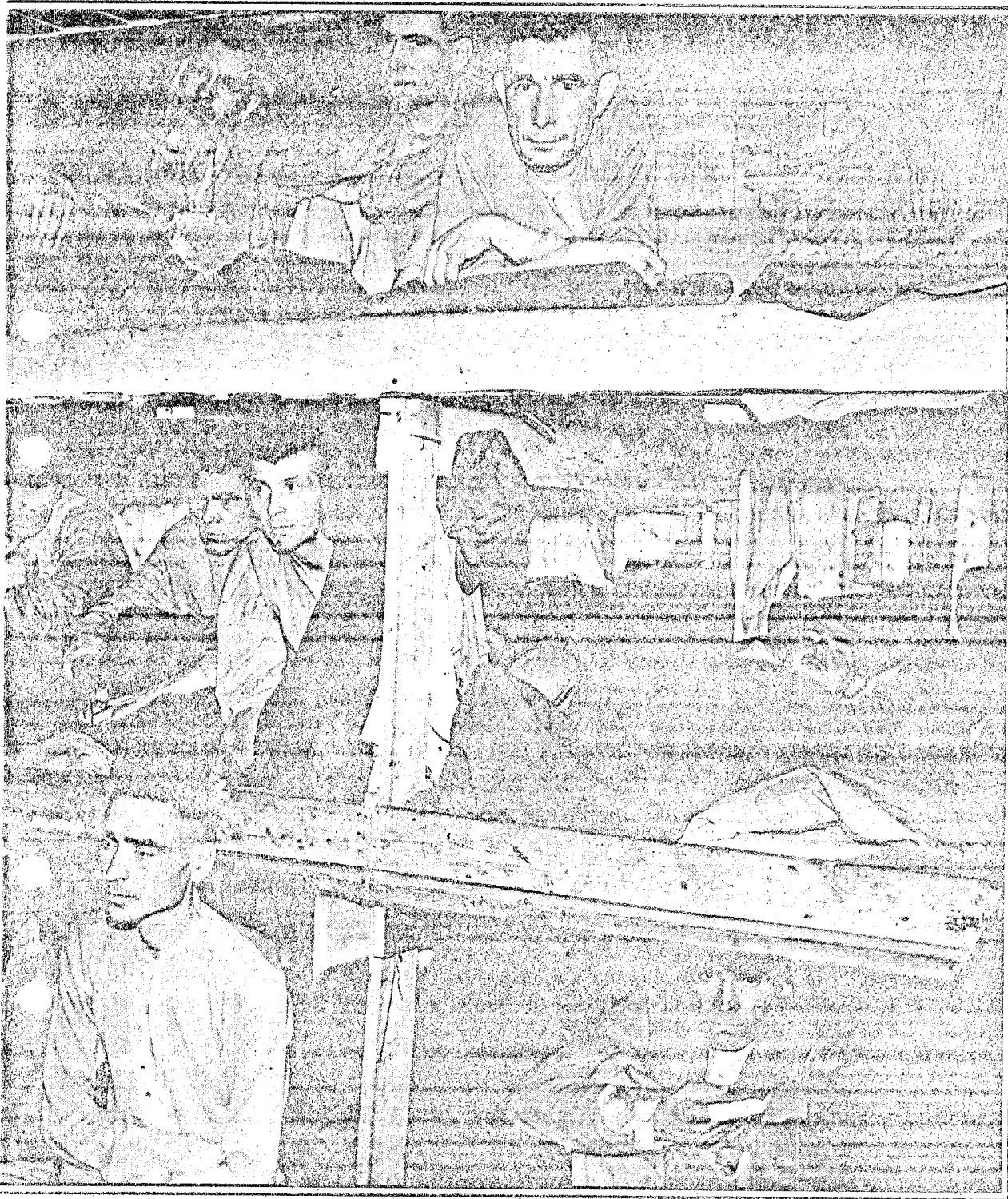
10

Første del i en Vi Menn-serie om de russiske krigsfangenes tragiske skjebne.

Hvordan 84 000
mennesker
med nordmenns hjelp
ble sendt til
Stalins helvete

DET
STØRSTE

Slik levde sovjetiske krigsfanger i tyske leirer i Norge. Over 15 000 av dem døde mellom 1941 og 1945, flere enn det samlede antall nordmenn mistet livet under verdenskrigen.

BEDRAGET

S elvfølgelig har enhver maskin sitt metningspunkt — utover det makter den ikke mer. I de møyssommelige overflodsårene 1945—46 da fangetogene fra Europa kom og kom, og alle straks skulle slukes og sendes til GULag — da hadde det intet preg av overflødig spill.»

Dette skriver *Aleksander Solsjenitsyn* i et av historiens mest skakende verk, «Arkipelag GULag», en reisebeskrivelse fra helvete, foretatt av ham selv.

Han skriver også i eposet om en hemmelighet, en av de største som kan tenkes, og en av de mest utrolige: Den at over én million sivile flyktninger fra Stalins jernklør umiddelbart etter Den annen verdenskrig ble utlevert fra Vesten, mest mot sin vilje, for å ende opp uten foran eksekusjonspelotongen eller, ofte verre, i GULag-arkipelet. Samtidig foretok vel én million sovjetiske soldater den samme reisen. Det dreier seg til sammen om to millioner mennesker.

Hvordan kan denne hemmeligheten ha blitt bevart? spør *Solsjenitsyn*.

Det er om denne hemmeligheten *Vi Menn*-serien handler, eller retttere sagt, om den norske delen av den.

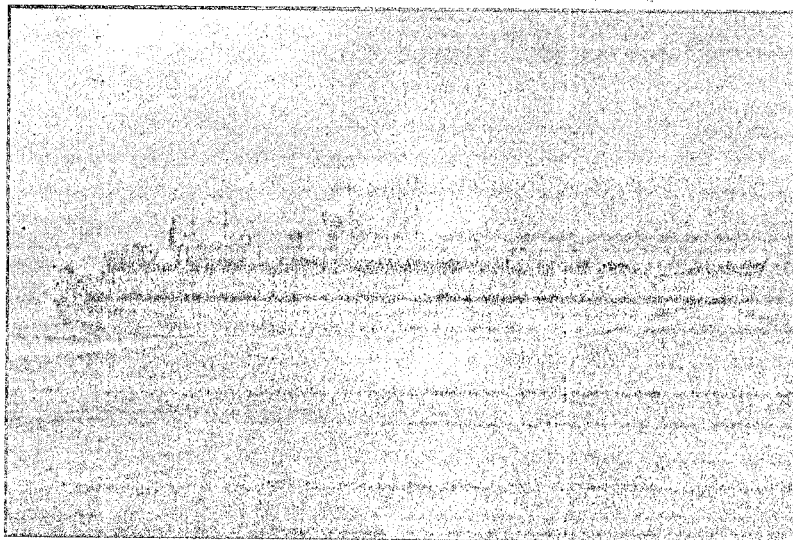
For denne gangen kan ikke det humane Norge vise fram en ren samvittighet og si: *Vi* var ikke med.

Vi deltok i høyeste grad. Da krigen sluttet befant det seg nesten 84 000 såkalte russere i tyske leirer i Norge.

Historien om hva som skjedde med dem er blitt kort behandlet av *Yngvar Ustvedt* i boken «Den varme freden — den kalde krigen», av *Per Egil Hegge* i et etterord til *Nicholas Bethells* bok «Den siste hemmelighet» og sist, men ikke minst, av *Nikolai Tolstoy* i den store boken om «hemmeligheten», «Victims of Yalta» (Jaltas ofre).

Og det var i samarbeid med ham jeg startet denne undersøkelsen. I denne serien blir det presentert materiale som aldri før har vært kjent i Norge. Det er innhentet i forskjellige innen- og utenlandske arkiver, ikke minst i *Nikolai Tolstoy*s eget, og under intervjuer med mennesker som deltok i eller observerte den makabre operasjonen som pågikk i Norge under noen hektiske uker sommeren 1945, men som ikke ble helt avsluttet før mot slutten av 1940-tallet.

De 84 000 var ingen ensartet masse. Det eneste som var felles for dem, var at de hadde lidd mer enn nordmenn flest kan forstå under krigen og — for en stor dels vedkommende — i flere tiår før den startet.

Det var baltiere, ukrainere, polakker, kosakker, hviterussere og krimtatarer. Det var soldater fra Den røde hær som var blitt tatt til fange (men de utgjorde et mindretall), det var de som hadde meldt seg frivillig for å slåss mot Stalin, men først og fremst var de slavearbeidere, med og uten uniform, for eksempel i *Organization Todt*.

Under *Jalta*-konferansen i februar 1945, hvor *Stalin* stort sett fikk det som han ville, klarte han også å få *Churchill* og *Roosevelt* med på at alle sovjetborgere i de vestlige alliertes hender skulles sendes tilbake, med eller mot sin vilje.

Hva var en sovjetborger? Var en estlender, en bessaraber blitt det fordi *Hitler* og *Stalin* hadde delt Øst-Europa mellom seg i 1939 og 1940?

I hvert fall ble de aller fleste *Stalin* ville ha, overlatt ham. Samtidig gikk det opp for ledere i vest hva de hadde gått med på. Derfor var de interessert i at det skulle forbli en hemmelighet. Og *Stalin* var ikke den som plapret om hva han foretok seg.

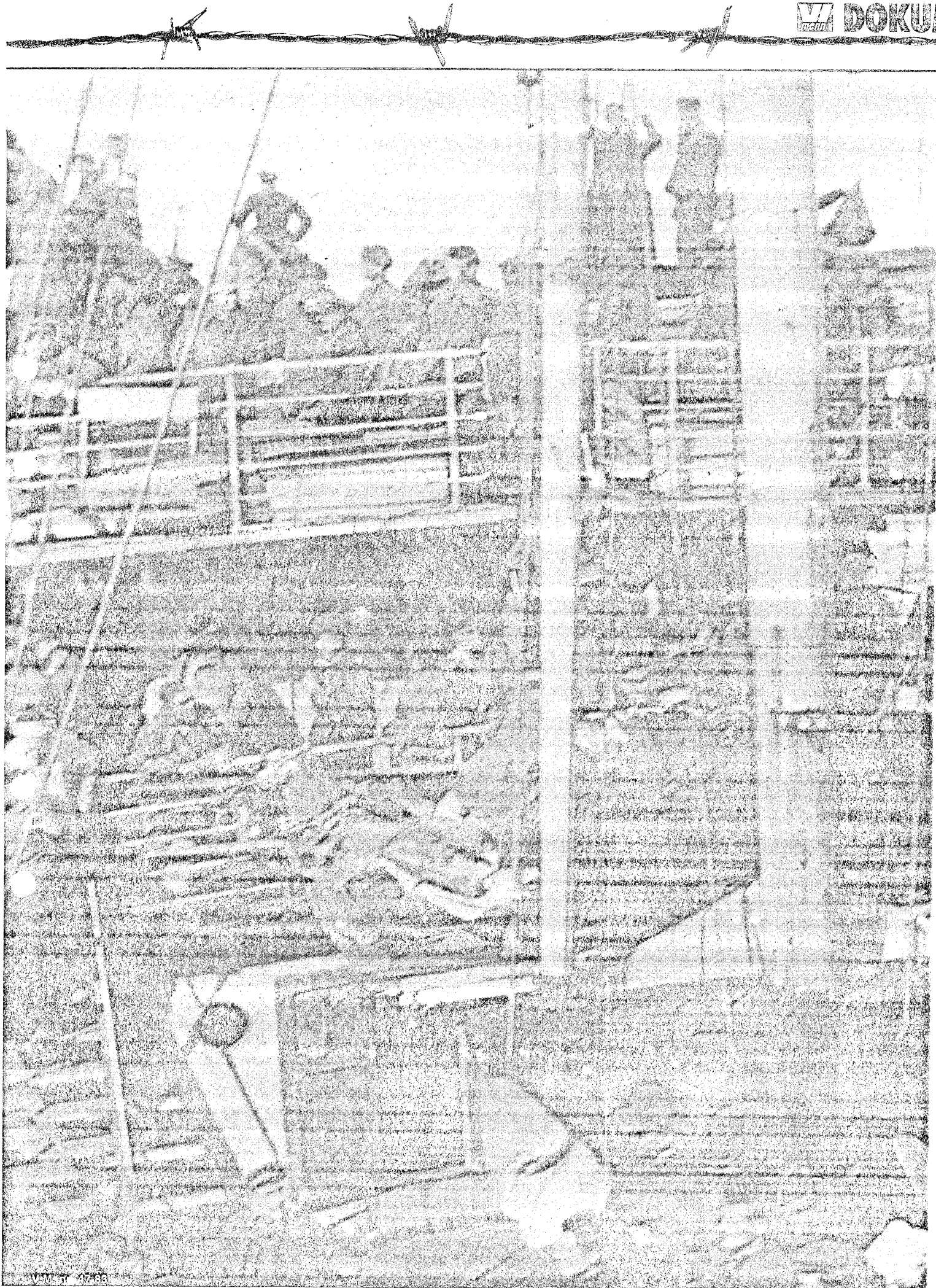
I dette store spillet kommer Norge inn. Det er umulig å hevde i dag at ingen visste. Det var mange nordmenn som skjønnte hvilken skjebne de stakkars menneskene gikk i møte. Men *Stalin* var sommerens hete navn. *Kong Haakon* sto og ropte taktfast «Lenge leve *Stalin*!», alt mens fangetogene østover brakte nye skarer til helvetesleirer ved *Ishavet*.

I denne serien viser *Vi Menn* hva som skjedde i Norge, hvordan og hvorfor.

Ingen kan fortelle nøyaktig hva som skjedde med de 84 000 etter at de krysset grensen til *Stalins* rike igjen. Bare én ting kan slås fast med 99 prosents sikkerhet: De fikk alle en eller annen form for straff.

Og slik er den norske delen av den store hemmeligheten.

Disse unike bildene er tatt av den engelske offiseren *Ian Nicholls*. Han fulgte den første transporthen med sovjetiske krigsfanger som skulle hjem fra Norge. Det ene skipet het *Kong Dag* og gikk fra *Harstad* til *Murmansk* i juni 1945. Det var jubel da de så sovjetisk jord. Men det ble fort stille. Så stemte maskingeværene i.

Den 20. september i år ble Skredderen plassert der han alltid skal ligge.

Det var en underlig gruppe mennesker som fulgte og bar ham det aller siste stykket av hans merkelige ferd her på jord.

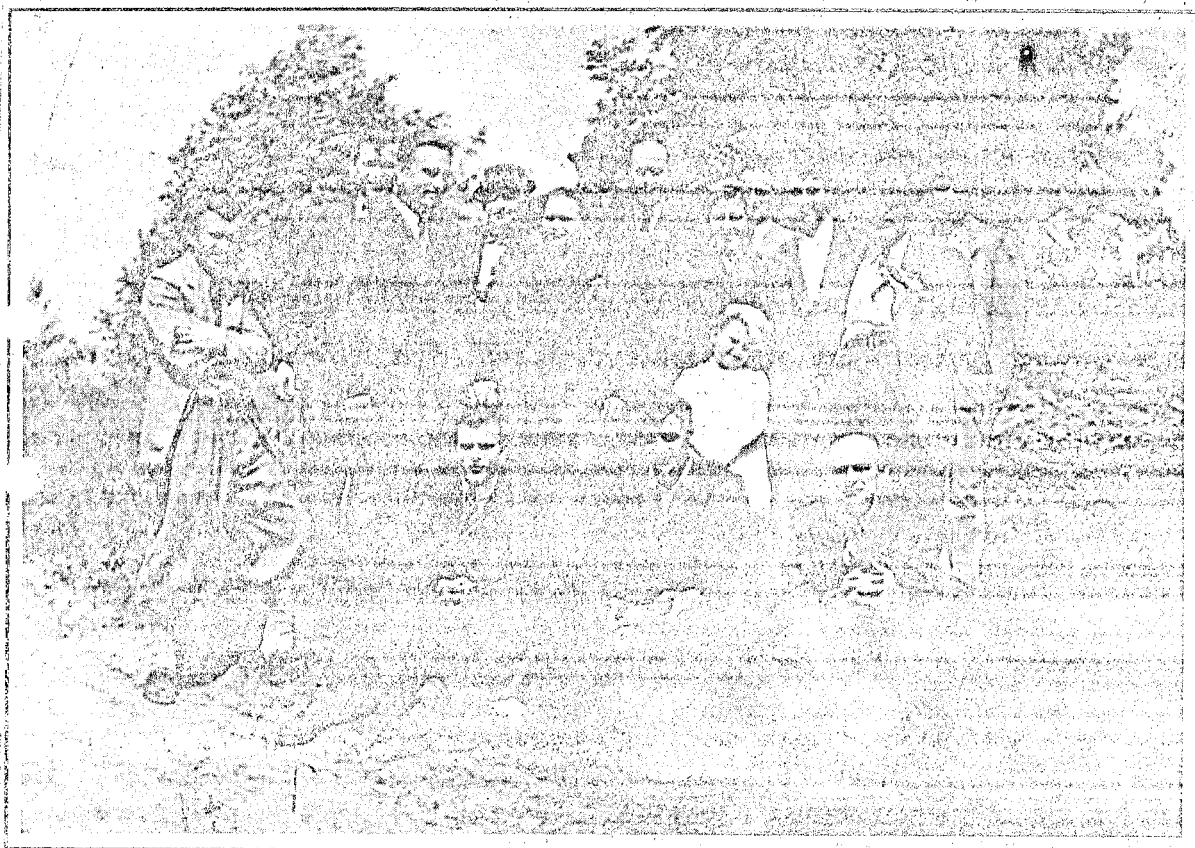
Det var lutryggete bønder fra Rygge i Østfold blandet med individer som en gang i tiden hadde brutt opp fra eller blitt jaget ut av, det veldige slottelandet Ukraina, i dag av republikkene i Sovjet.

Og den gygne høstsolen skinte ikke ned på et gresk-ortodoks gravsted i Skredderens fødeland, men på den lutherske gravlunden foran Rygge kirke.

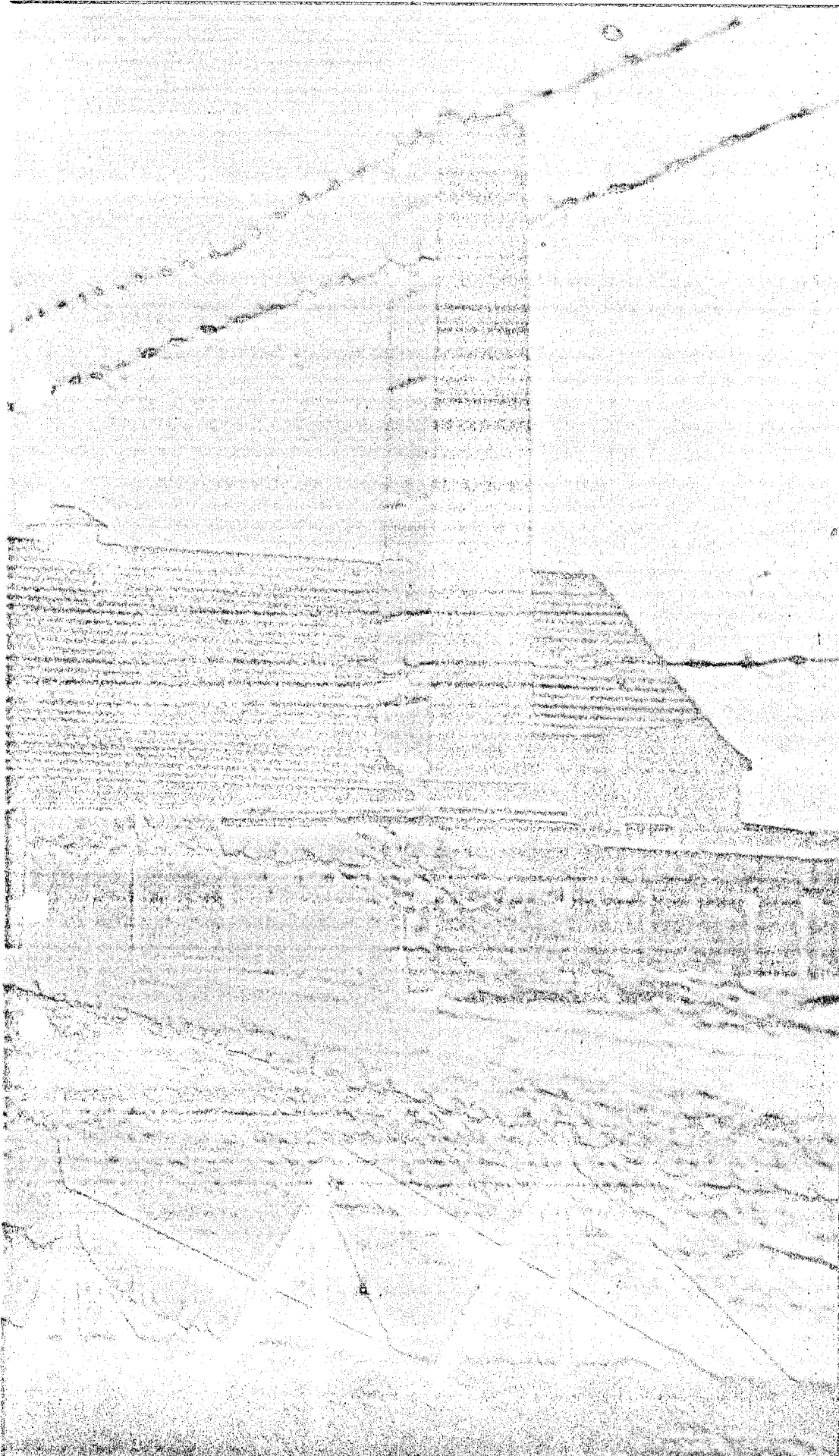
Micolay Hapunchuk, nesten 98 år gammel, hadde gått en lang og umenneskelig smertefull vei. Han hadde mange ganger sagt til sin venn og landsmann Mikael Ruy, som også bor i Rygge: — Vår Herre tar

Norske soldater sto vakt da ukrainerne ble bundet og sendt til

SIBIR

Et møte bredtfullt av minner. Micolay Hapunchuk, den skallete mannen nederst til høyre, sammen med andre ukrainere en sommerdag i Rygge for mange år siden. Han døde i høst, uten å ha sett igjen familien sin. Kona og sønnene hans tilbrakte år i Stalins helvete, Arktipelag Gulag.

til seg 40- og 50-åringene. Men meg lar han leve. Hvorfor?

Han mente han hadde ikke mye å leve for, og det er lett å forstå følelsene hos den gamle ukraineren.

Hvorfor ble han gravlagt på Rygge kirkegård? Det er historien om det vesle menneskets hjelpeløshet i det store spillet, som i Micolay Hapunchuks tilfelle vil si Den annen verdenskrig. Er det skjebne eller tilfeldighet? Skredderen lå mot slutten av sitt lange liv alene i det vesle huset i Rygge og trøstet seg med Guds vilje. Men Stalin forbannet han til sitt siste åndedrag.

Den stillferdige mannen som hadde livnært seg de siste 38 årene ved å sy og fikke klær eller lempe møkk for bøndene i Rygge, var bak skallet et intelligent menneske. Og han hadde spesielt én egenskap som Mikael Ruy kan bevitne: Han glemte aldri noe, hverken godt eller vondt.

Den siste arbeidsoppgaven han satte seg i livet, var ikke å sy et vakkert plagg. Jeg har sett det siste verket til Skredderen. Det er en pedantisk, nøyaktig oppstilling over hvor mange mennesker som døde av sult i landsbyen hans under den store sultedøden rundt 1933. Navn på familieoverhoder, antall familie-medlemmer, Skredderen glemte ingen.

Ukrainere mener at syv millioner mennesker omkom på denne måten i 1933. De er ikke i tvil om at det var en massedød som ble bevisst saft i scene av Josef Stalin mot det ukrainske folket som bare ønsket å få styre seg selv.

Da Hitlers flodbølge av ild og svovel og tanks og messerschmitts feide over det ukrainske slettelandet sommeren 1941, var Micolay allerede en moden mann med familie å ta vare på. Han klarte å holde seg utenfor blodbadet helt til flodbølgen trakk seg tilbake, også da med voldsom og vill kraft, nesten tre år senere. Tyskerne var i desperat mangel på arbeidskraft til krigsindustrien og sørget for nye forsyninger, ofte ganske enkelt ved å drive

sammen en landsbys innbyggere på torget og jage dem inn i en kuvogn.

Slik kom Micolay Hapunchuk med kone og to sønner mot slutten av krigen til Das Vaterland, til et liv som slaver, der man bare levde så lenge man kunne arbeide. På en aller annen måte ble han sendt til Norge og i mai 1945 befant han seg i en leir ved Rygge flystasjon, fremdeles med familien hos seg. Den 8. mai var også han en fri mann. For ham og tusener av andre som nordmenn kalte «russere», betydde det at det kom nye voktere, for hans vedkommende norske Røde Kors-folk. Slavearbeidet opphørte, matrasjonene økte radikalt. Men han ble fremdeles bevoktet og måtte oppholde seg i leiren.

Etter et par uker var det samlet 282 «russere» der, medregnet 61 kvinner og 31 barn. I virkeligheten var bare et mindretall russere. De fleste var, som Micolay, ukrainere. Og det eneste som sto i hodet på dem, dag og natt, var: Hva vil skje med oss?

De var på en måte våknet av et mareritt, som for manges vedkommende hadde vart i 30 år — og følte samtidig at de ennå drømte. De var i et land med en rikdom og en frihet som de knapt kunne begripe.

Micolay Hapunchuk visste, i likhet med nesten alle de andre, bare en ting sikkert: Han ville ikke tilbake til det helvete han kom fra, der de fleste av hans folk også før krigen hadde levd i konstant angst for kuvogner. Men de hadde vært røde og gått den andre veien. Aleksander Solsjenitsyn kaller dem «øyrkets rutelinjer». Og øyriket het Arkipelag GULag. Han forsto også at det på ingen måte bedret hans lodd at han, riktignok tvangsmessig, hadde arbeidet for Hitler. De diskuterte det seg imellom i leiren, men forsiktig, og med rette. For også i denne vesle leiren i Norge hadde det altseende øye og althørende øre sin utpost. Det er helt klart at NKVD, forløperen til KGB, hadde sine folk i leiren i Rygge.

Det som Micolay og de andre ikke visste var at deres skjebne allerede var beseglet. Stalin hadde vunnet

også den delen av krigen: Alle, og med det mente Stalin ALLE, sovjetborgere skulle sendes tilbake til hans mektige, kalde favn, enten de ville eller ikke.

De norske Røde Kors-folkene visste det. Hjemmefrontens folk visste det.

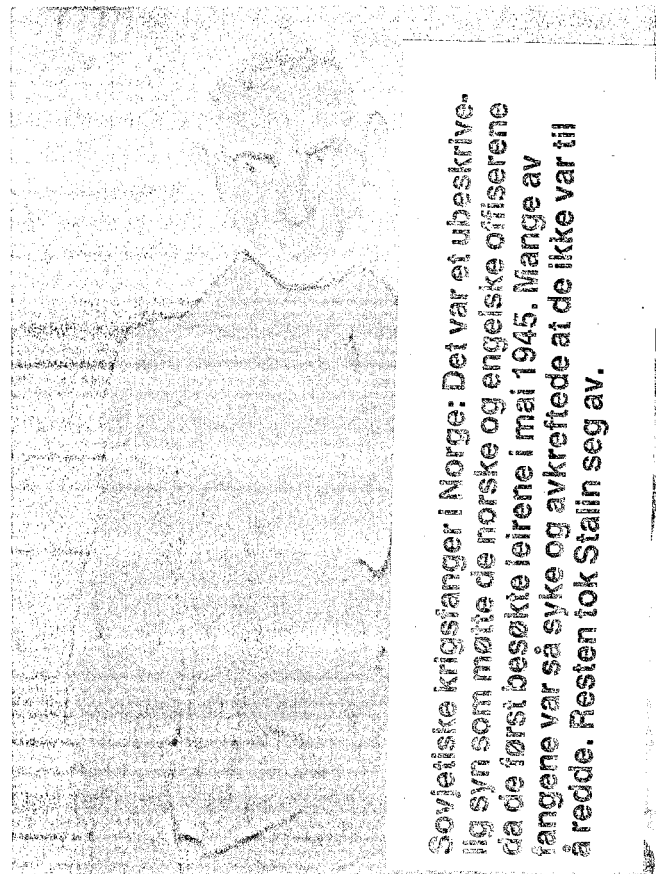
Det kom en alliert delegasjon på besøk, den 25. mai, ledet av en amerikansk oberst. Den forsøkte å berolige de dødsredde menneskene. Den russiske offiseren lovet at Sovjet skulle ta seg av de som vendte tilbake «på beste måte». Micolay trodde ingenting av det offiseren sa. Som dagene gikk, i angst og uvisshet, ante han at det ville gå som han fryktet aller mest. De skulle alle tilbake.

Han hadde allerede stiftet flyktig bekjentskap med et par bønder i nærheten. En dag i juni tok han beslutningen. Han ville flykte fra leiren og holde seg skjult hos en av dem. Det var ikke bare han som tenkte slik. En rekke ukrainere hadde forsøkt å stikke av — i prinsippet var de frie mennesker — men de fleste ble tatt. Både Hjemmefrontens folk og lensmannen i Rygge deltok i ettersøkingene. Hadde de vært like ivrige i leitingen, om noen hadde fortalt dem at de ulykkelige menneskene de fakket, gjennom fluktforsøket hadde fått pluss på oppholdet sitt i GULag med 15 år, eller kanskje gjort seg fortjent til en kule?

Det var en underlig sommer, en kaotisk tid, da Europa var som et landskap gjennomskåret av floder som beveget seg i alle retninger. Det var som et hav etter storm med stranden full av vrakgods.

De 282 i Rygge-leiren var slikt vrakgods, eller en bitteliten elv, og hvem brydde seg om den når millioner var på vandring, når verden skulle bygges opp igjen?

Det var en miniatyrverden, like underlig som Europa. Og takket være én mann er det mulig å få vite hva som gikk for seg i den, disse skjebnesvangre ukene på forsommeren. Røde Kors-sjefen i leiren var den pur unge Kjell Næsje og han

Sovjetiske krigsfanger i Norge: Det var et ubeskrivelig syn som møtte de norske og engelske offiserene da de først besøkte leirene i mai 1945. Mange av fangene var så syke og avkreftede at de ikke var til å redde. Resten tok Stalin seg av.

forholdet mellom russere som ikke vil tilbake til R. og de andre være til én. Jeg har i dag gitt R. K.-folkene beskjed om ikke å innlate seg i politiske diskusjoner men jatte med dem de snakker med, for å unngå alt som kan føre til uro av noe slag. Ellers har jeg også bedt dem være forsiktige med å FORTELLE AT RUSSENE SKAL VENDE TILBAKE TIL R.»

Sovjetiske krigsfanger som møtte de første besøkende var så å si å redde. Resten

Vaktene kjente med andre ord allerede de ulykkeliges skjebne.

De visste imidlertid ikke, og

V.M. nr. 47-83

skrev en detaljert dagbok som han har bevart.

Allerede på første side, som gjelder den 21. mai 1945, skriver den 22 år gamle, tydelig oppvakte gutten om «Stemningen i leiren»:

«Den overveiende del av leiren vil ikke vende tilbake til Russland. De har en bestemt redsel for det. Et mindretall vil imidlertid gjerne vende tilbake, og det så snart som mulig. Det var spesielt en kvinne som jeg snakket med, som ville til Moskva. Så vidt jeg skjønner må

Den 11. juni kunne Jumasjev etter et besøk i Oslo fortelle Næsje at de russerne som selv ønsket å reise tilbake til Sovjet, skulle dra med det aller første. De som ikke ville, skulle holdes i leiren med strengt forbud mot å forlate den uten spesiell tillatelse.

Og slik var mangelen på norsk autoritet i eget land denne sommeren, at Jumasjevs beskjed ble akseptert uten videre. Om de «russerne» det gjaldt ikke hadde visst det før, ble det nå klart: De var fremdeles fanger. Derimot kunne de se tyskere i nærheten leve omtrent som om de var frie menn.

Den 16. juni: «Det er lett å forstå at noe forestår hos Ju(masjev). Det er blitt atskillig større aktivitet i hans leir. Russ. offiserer kommer og går stadig hos ham, så det er vel avreisen som forestår. Gnevasjev (en annen av Ratovs menn) skal visstnok ha ytret at alle russ. skal tilbake til Russland.»

Hele tiden ber Jumasjev om å få Røde Kors' lister over alle fangene. Det er tydelig at han er interessert i navnene. Næsje nekter.

Den 22. juni: «Ved 11-tiden forlot resten av de 53 oss, som vil reise frivillig tilbake til Russland. De ble kjørt med lastebiler som dem som reiste i går til Oslo. Jubelen var stor.»

Jumasjevs folk går nå vakt over ukrainerne. Disse forbereder seg til sin store fest den 24. Da skjer det:

23. juni: «Da søster Ida og jeg var kommet omtrent på høyde med det østre vannreservoar, smalt det noen skudd borte fra brakken hvor Jumbor. Like etter gikk det også skudd av bak oss.»

Noen kom bærende med en mann som het Karakata. Han var skutt i ryggen. Næsje forsøkte å skape ro, men folk var blitt hysteriske. Ukrainske kvinner klynget seg til den unge nordmannen. Litt senere ble det klart at Iwan Jakowenko, onkelen til den tidligere leirlederen, hadde fått tre skudd i ryggen. Han døde senere på sykehus.

«Etter å ha spist litt, gikk jeg igjen runde i brakken, for å berolige så godt som mulig, og for å undersøke om det var noen som trengte hjelp;

(Forts. fra foreg. side)

det var flere som hadde brutt sammen og som kastet seg ned på gulvet da jeg kom, likesom de kysset hendene mine og antakelig ba om hjelp.»

To dager senere sto det en artikkel i Moss og Omegn Arbeiderblad, som i sin uvitenhet og forakt forteller bedre enn noe annet om holdningen hos mange nordmenn denne sommeren:

«Russerkabareten i Rygge avlyst. Arrangører var de russiske overløperne. Kabareten, som etter en notis i Moss Avis skulle holdes kl. 19 i går, ble avlyst pga. ekstraordinære omstendigheter (hvilke fortelles ikke). Som kjent befinner det seg ca. 300 russiske overløpere, hvorav flesteparten er direkte nazister, ved Rygge flyplass, og disse bevoktes for tiden av 24 tidligere russiske krigsfanger, som i begynnelsen av året rømte fra fangeleirene og oppnådde kontakt med de norske hjemmestyrkene i Hønefoss-distriktet.»

Det gjør ikke artikkelen mindre grotesk at «nazistene» og de 24 heltene sannsynligvis fikk samme straff da de kom hjem.

Men hvor er det blitt av Skredderen?

Micolay Hapunchuk gjorde noe som bare en desperat mann kan finne på. Han rømte inn i de norske granskogene, og lot kona og sønnene bli igjen i leiren. Planen hans var å komme tilbake og hente dem.

Både lensmannen og hjemmestyrkene hadde trappet opp jakten på rømlinger. Men bonden han skjulte seg hos, ga ham et råd. «Ta med deg ei høne og ei flaske akevitt og gå til lensmannen og si hvor du er.»

Skredderen gjorde, skrekkslagen, som bonden sa og lensmannen erklærte: «OK, du kan gå, men la meg aldri se deg.»

Slik hadde det seg at da en av de mest kaotiske månedene i verdenshistorien gikk mot slutten, lå Skredderen på lur ikke langt fra

leir
sku
N
Mic
E
var
det
beki
han
men
skul
tidli
ame
for
hjen
ame
aksj
arre
Jum
i leir
er m
Man
kene

Skredderen visste heller ikke, nøyaktig hva «vende tilbake til R.» innebar.

Straffen for landssvik (et begrep som ikke fantes i Sovjet mellom 1917 og 1934) var skyting. Bare under formildende omstendigheter og for sivilpersoner, kunne straffen settes ned til ti år.

Men Skredderen og hundretusen andre var jo tvunget? Det gjaldt ikke for Josef Stalin. Han regnet det for landsforræderi å ha vært omringet av tyske soldater, selv om man ikke var tatt til fange. For en soldat i Den røde armé var saken enkel: «an lot seg ganske enkelt ikke ta til fange. Han falt.

Derfor kan Solsjenitsyn skrive: «Bredt vurdert: Når våre soldater bare fikk ti år for å ha overgitt seg og havnet i tysk fangenskap, så var det humant nesten inntil det lovstridige. Ifølge Stalins lov skulle de, så

med slavearbeidere, med kosakker, med krimtartarer. Titusener kom aldri så langt som til taigaen. De ble meiet ned i lagerskur på mottaker-sentralene i Stalins rike.

¶ Norge satt nesten 84 000 «sovjetborgere» og ventet. Kunne ikke nordmennene som var så snille mot dem og ga dem mat og holdt dansefester for dem, berge dem fra dette?

Det brygget opp til bråk i leiren i Rygge. Det var kommet en leirsjef til, *Jumasjev*, som i motsetning til den opprinnelige sjefen, *Jakovenko*, representerte dem som ville hjem.

Men flertallet hadde nå satt i gang en sultestreik. Den 30. mai skriver Næsse: «Sultestreiken er dessverre et faktum. Det er ikke godt å si om det bare er i munnen russ. er så kjekke. Men middagsmaten og tørr-forpleining har bare de hentet som etter

Men hva forsto en ung nordmann? Fra da av og tre uker fremover er Næsses rapport en våken og samtidig naiv beskrivelse av hvordan et par hundre mennesker blir ført bak lyset, og deres liv for alltid ødelagt. Et lys av håp brant i Ryggeleiren noen uker denne sommeren. En stund ble det sagt at ingenting var avgjort. Disse utdragene fra dagboken forteller hvordan håpet ble sløkket:

«6. juni: Kommissær *Ananjev* fra general *Koiovs* stab i Oslo kom på besøk og det ble innkalt til stort møte. 250 møtte fram og fra første stund høgiet spørsmålene over NKVD-offiseren.

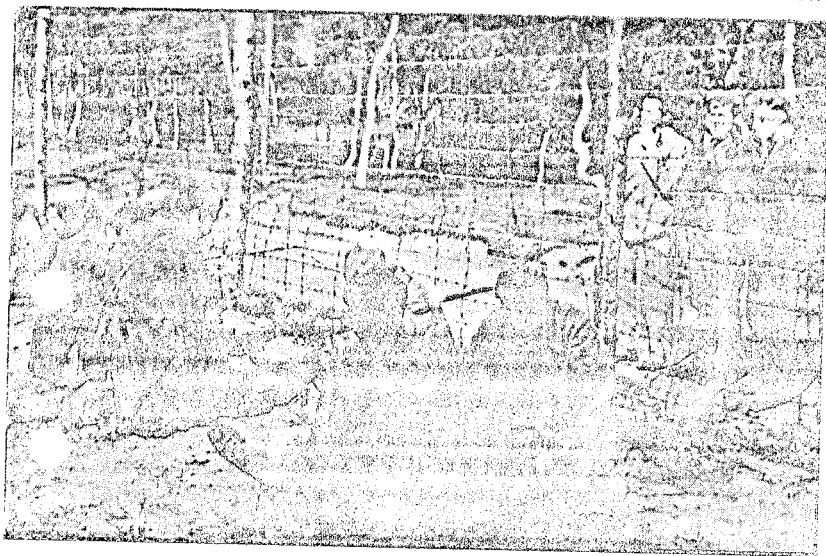
«Det som stadig gikk igjen var antallet på dem som hadde satt livet til under hungersnøden i Ukraina i 1933, og på dem som var blitt sendt til Sibir. Tallet ble stadig satt til millioner.

Hvorfor er det ikke sendt pakker til fanger i utlandet? (ble det spurt). Til dette svarte An. at tyskerne likevel ikke ville latt pakkene komme fram slik at russ. kunne nytt godt av dem. Her virket han imidlertid ikke særlig overbevisende, og han måtte ha sagt noe dumt, for det ble voldsom latter i salen.

Man stilte deretter dette spørsmål: Vil det gå med oss slik som det gikk med de russere som lot seg ta til fange av finnene i krigen 1939—40 og som ikke er vendt tilbake til Russland. Stalin har selv sagt at det ikke finnes russ. som er blitt tatt til fange. Dette benekter An. (En frekk løgn.)

Etterpå fikk en fange som het *Siorostjinskij* ordet. Han kunne fortelle kommissæren at han hadde overlevd 13 år i Sibir på de aller verste stedene. Kona hans hadde delt fangenskapet hans i seks av de årene. Nå hadde de fire sønner i Den røde armé og de ville svært gjerne se dem igjen.

Ananjev virket meget forståelsesfull, og sa at det kunne jo være at H. var blitt tatt med av tyskerne med makt og at han selv ikke var direkte skyld i at han var her. An. mente dette var en viktig og interessant sak.»

snart de var vendt hjem, ha vært skutt alle sammen.»

Det minste Skredderen og hans kone og sønner kunne vente seg var med andre ord ti år. Men det var ti år i verdens utpost mot helvete, arbeidsleirene i Sibir.

Og fra Vest-Europa rullet allerede togene mot øst, mot Arkipelag GULag, mot Vorkuta og Kolyma og Karaganda, med hundretusener «sovjetborgere», med Den røde armés soldater, med frivillige i *Vlasovs* Hitler-vennlige russerhær,

beslutningen i går kan gjøre det. Russ. vil ved sin sulting henlede hele verdens oppmerksomhet på seg, og på den håpløse kamp som de kjemper. De vil heller dø enn å vende tilbake til Russland, sier mange av dem. Det er i det hele en stor tragedie vi her er vitne til. Personlig har jeg bedt mange av russ. om å tenke over hva de gjør og på hva de eventuelt kan oppnå med sin streiking. Men de er ikke til å bevege. Vi får vel se på det noen dager.»

g. side)

som hadde brutt
m kastet seg ned på
om, likesom de kysset
og antakeilig ba om

senere sto det en
i Moss og Omegn
som i sin uvitenhet og
børre enn noe annet
nåos mange nord-
mmeren:

ireten i Rygge avlyst.
r de russiske overlø-
en som etter en notis
kunne holdes kl. 19 i
pga. ekstraordinære
r (hvilke fortelles
nt befinner det seg ca.
overløpere, hvorav
direkte nazister, ved
og disse bevoktes for
lligere russiske krigs-
begynnelsen av året
leirene og oppnådde
le norske hjemmestyr-
ss-distriktet.»

ke artikkelen mindre
nazistene» og de 24
ynligvis fikk samme
m hjem.

r d' blitt av Skredde-

upunchuk gjorde noe
desperat mann kan
rømte inn i de norske
og t kona og søn-
i leiren. Planen hans
ilbake og hente dem.

annen og hjemmestyr-
rappet opp jakten på
en bonden han skjulte
m et råd. «Ta med deg
flaske akevitt og gå til
g si hvor du er.»

gjorde, skrekkslagen,
sa og lensmannen
K, du kan gå, men la
eg.»

det seg at da en av de
otiske månedene i ver-
gikk mot slutten, lå
på lur ikke langt fra

leiren og ønsket ut hvordan han
skulle redde familien sin.

Mer skjebnen handlet raskere enn
Micolay Hapunchuk.

Den 27. juni: «Vi skjønnte at det
var noe ekstraordinært på ferde, og
det varte ikke lenge før vi fikk
bekreftet vår anelse. Jun. fortalte at
han i Oslo hadde fått ordre om at 50
menn (medregnet kvinner og barn)
skulle flyttes fra leiren i morgen
tidlig kl. 05.00. Det vil bli stilt fem
amerikanske vogner til disposisjon
for transporten + en del russ.
hjemmefront. Det skal være en
amerik. overlegymant som skal lede
aksjonen. De ti som før er blitt
arrestert, er kommet til Russland, sa
Jun. Det er 272 «nazister» igjen her
i leiren. De folk som skal arresteres
er meget farlige, og de kan gjøre alt.
(Man ba om at RS (Hjemmestyr-
kene) skulle danne kjede om hele

leiren. Russ. selv skal greie seive
aksjonen.

Det ble gitt ordre til å skyte, hvis
det skulle bli nødvendig. Det skulle
ikke bare skytes skremmeskudd,
man skulle etter nødvendig varsling
sikte godt.»

Klokken 04.30 om morgenen den
28. juni 1945 kom de første
norske soldatene marsjerende inn på
plassen. Til slutt dannet 150 nord-
menn en jernring rundt ukrainerne.
Det viste seg også at det ble behov
for førstehjelpsmannskap. Det var
nemlig noen av de 50 som, for å
bruke Næsjes ord, virket «nedfor».
Det var slike som Mikhail Stsjamo-
tin: «Kraftig nervøs reaksjon. Vold-
som, skjelv. Nærmest bevisstløs.
Brom. Senere Dr. M. (arthinsen) 2 c.
ar Morphin.»

Fru Stsjamotin viste samme tegn

på sammenbrudd, mens datteren
deres hadde «lettere nervøst sam-
menbrudd. Brom. Senere Dr. M. 2
c. gr Morphin». Mens Iwan Kur-
senko reagerte annerledes: «Raseri-
anfall. Voldsom.»

Og slik beskriver Næsje scenen da
håpet brast for 50 mennesker fra et
fjernt sletteland:

«Det ble ikke skutt i det hele tatt
uten noen få skudd med sten-gun.
Folk var meget nervøse. Flere
besvimte, både i brakken som folk
ble hentet fra og i de andre. Fru
Stadnik måtte tas med makt ut i
bilen. Hun var helt hysterisk. Like-
dan var det en del menn som brøt
helt sammen. Kursenko satte seg til
motverge og ble bundet og senere
båret ut i ventende bil. Flesteparten
gikk frivillig ut i bilene. Prestefami-
lien også.»

Om ettermiddagen tok Næsje seg

en tur gjennom leiren og fant de gjenværende merkelig rolige. Han trakk den slutningen at de hadde avfunnet seg med skjebnen. Det var likevel ingenting de kunne gjøre.

Tidlig neste morgen kom en lastebil fra Oslo og Jumasjev erklærte at nå skulle alle de andre reise. Det kom som en overraskelse, ikke minst for en mann som lå i skjul i nabolaget. For blant de som befant seg på toget som klokken 15.45 gikk fra Rygge stasjon med destinasjon Oslo Ø, var fru Hapunchuk og hennes to sønner.

Næsjø gikk igjennom alle vognene. Noen var syke, men ikke alvorlig. Han var rørt da han tok avskjed med dem. Mange av ukrainerne takket ham.

Han skriver: «Stemningen blant dem var tilsynelatende god, men hvis en undersøkte litt nøyere, fikk

en snart inntrykk av at det hersket noe visst selvpoppgivende over dem. Det var visstnok for barnas skyld at de delvis hadde gitt seg i vei, fordi de hadde sett at det likevel ikke nyttet å stritte mot.»

Tilbake i Rygge sto en 60 år gammel mann, lamslått av fortvilelse og sorg.

Den 2. juli var familien hans allerede i Stalins klær. Alt de hadde med seg fra vest, og det var ikke mye, måtte de legge fra seg ved ankomsten. Noen timer senere var de kledd slik alle innbyggere av GULag er, i filler til og med rundt bena.

Og samtidig som vi forestiller oss den apatiske flokken av mennesker fra Ryggeleiren, sammen med hundrevis av andre, bli kommandert inn i røde kuvogner på vei østover, var det fest i Nationaltheatret i Oslo. Kong Haakon kastet glans over tilstelningen og ved siden av ham satt notabiliteter som stortingspresi-

dent Hambro og general Ratov. Russiske krigsfanger underholdt og jubelen sto i taket.

Noen utbrøt «Lenge leve Stalin!» og til slutt sto de alle, inkludert Kongen, og ropte taktfast: «Lenge leve Stalin!»

«Det var noen strålende timer,» skrev den kjente skribenten Paul Gjesdal. «Var det ikke for at våre russiske venner så gjerne ville hjem, måtte en være fristet til å be dem reise på Norges-turné. De ville få fullt hus overalt.»

Stalin og Sovjet var sommerens hete navn i Norge. I Studenter-samfundet sto senere professor og formann i Nobels fredspriskomite, John Sanness og erklærte: «To ting karakteriserer det nye Russland, troen på mennesket og kampen mot skjebnen og forholdenes vilkårlige spill.»

Skredderen hørte ingenting av alt dette. Og hadde han hørt det og forstått det, ville han, som vanlig, ikke sagt noenting. Han ble bare gående i Rygge, flikke klær, hjelpe bønder med våronna og undre seg over at han aldri fikk dø.

Og selvsagt undret han seg, hver eneste dag, hver time, om én ting til: Hvor er de nå? Han torde aldri skrive. Det ville medført ytterligere straff for dem som mottok brevet.

Men i motsetning til hundretusen andre med familiemedlemmer hinsides menneskehetens grenser, kom det en dag et budskap til Micolay Hapunchuk, via en professor i Canada. Det lød slik:

«De ble alle tre sendt til Sibir. De fikk ti år. Din kone er død. Din ene sønn mistet begge bena i fangeleiren. Den andre er frisk.»

Skredderen glemte aldri. Han hatet Stalin til en dag i september 1983.

(Fortsetter neste uke.)

Vi menn

Vi avslører: MARTIN SCHANCHES NYE SUPERBIL

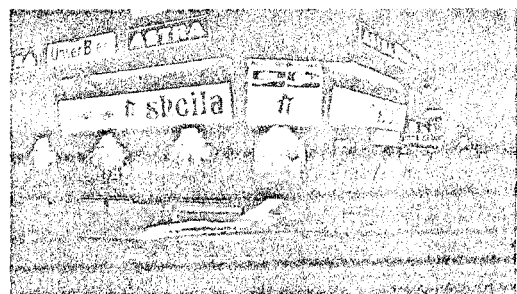
NORSK ØYENVITNE:

Russerne skjøt sine egne

Verden rundt på 80 sider

Innhold

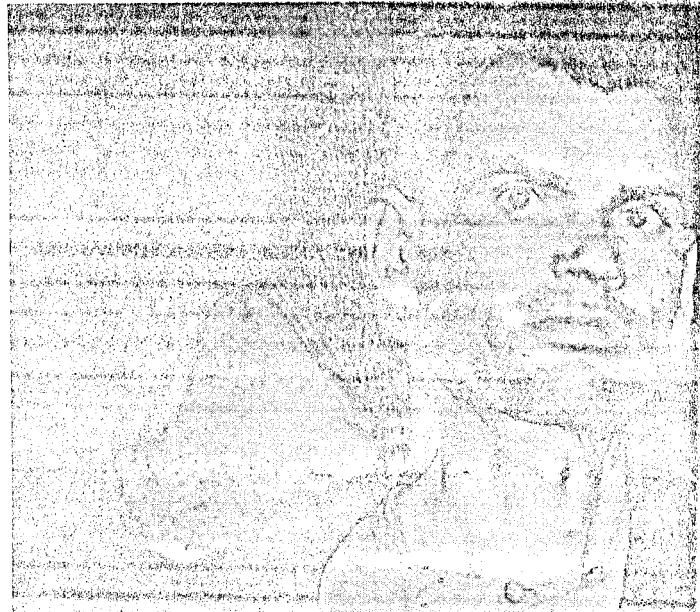
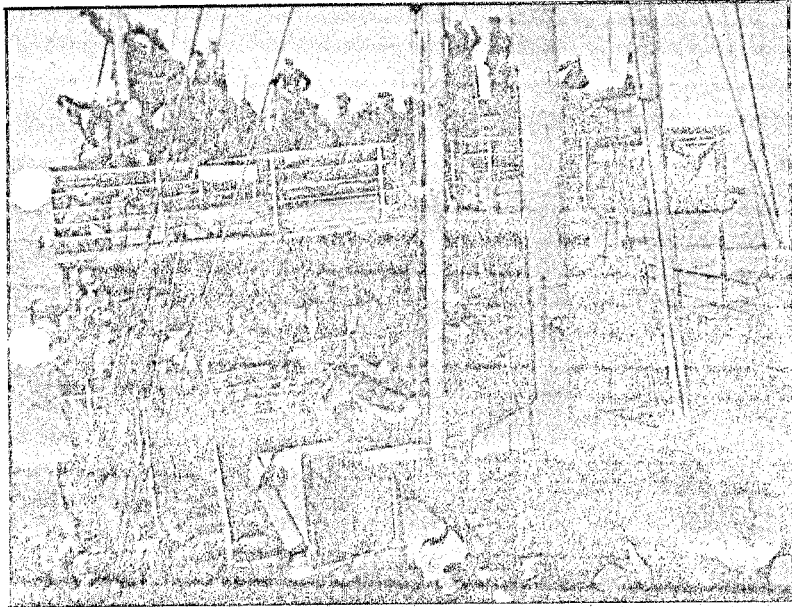

Reeperbahn — Hamburgs sex-senter. (Side 38.)

CHRISTIAN RIEBER	3	«Selfangstkongen» ble kalt «djevlels sønn».
SUPERBIL	8	Vi Menn har bildene av Martin Schanches nye fartsvidunder.
TORTUR	12	Det vakte stor oppsikt da svenske soldater i sommer ble utsatt for psykisk tortur.
SYG ROAR HUSBY	16	Før OL i Los Angeles har den norske maratonkongen tilbakelagt 5200 kilometer — på bena.
DET STØRSTE BEDRAGET (2)	20	Annen del om de russiske krigsfangenes skjebne: 84 000 vendte hjem — til maskingeværssalver.

DET STØRSTE BEDRAGET (2)

84 000 vendte

En ung norsk løytnant var øyenvitne da 11 000 russere vendte hjem. Snart spilte maskingeværene opp.

— Det er bare saluttering, sa hans kollega. Men i lagerskur ved kaia ble offiserer og akademikere blant de hjemvendte meiet ned.

Den 1. november 1944 forlot konvoi JW 61a den store flåtehavnen Scapa Flow på Shetlandsøyene og satte kursen mot nord.

Utallige konvoier hadde stukket ut fra Scapa, men 61a var helt spesiell. Den besto av ti skuter. Det var «Berwick», en 10 000 tonner, «Campania» på 16 000 tonn, «Saumarez», «Scourge», «Serapis», «Cassandra», «Cambrian», «Empress of Australia» og «Scytie».

Det var lasten som en del av skutene førte som gjorde denne konvoien spesiell. Kapttein R. V. Grace, sjefen for hele armadaen, hadde ingen enkel oppgave og flere av offiserene var nervøse. Det hadde skjedd ubehagelige ting da de tok lasten om bord i England.

Konvoiens oppgave var å føre

11 000 sovjetiske krigsfanger hjem. Bestemmelsesstedet var russernes viktigste marinebase, Murmansk.

De 11 000 var en sammensatt skare. De var blitt befridd eller tatt til fange av de allierte på Vestfronten i Frankrike, Belgia og Nederland, og hadde tilbrakt de siste ukene eller månedene i engelske leirer. Og uten at de visste noe om det, foregikk det et storpolitisk spill om dem og hundretusener andre som hadde havnet eller ville havne i de allierte vestmaktens hender under stormangrepet mot Hitlers tredje rike.

Dette var den første store sendingen. Nå skulle de hjem til moder Russland og kamerat Stalin, og det hadde vært sang og jubel da båtene forlot England.

Hjem -til maskingeværsalver og Sibirs slaveleirer

Men det var ikke alle som jublet og det var mange av de 11 000 i konvoien som slett ikke lengtet hjem. Noen var blitt slept om bord med makt, andre hadde forsøkt å ta livet sitt da de skjønnte de måtte hjem. Flere ble regelrett holdt som fanger om bord. Noen hadde trodd de ville få valget mellom å dra tilbake eller bli i Vesten. Mange av dem hadde, med forskjellig grad av entusiasme, deltatt i krigen på tysk side. Nesten alle var urolige for hva som ventet dem. Det var ikke ukjent for alle at Stalin for flere år siden hadde utstedt et direktiv som ganske enkelt sa: «*Det finnes ingen russiske krigsfanger. En soldat i Den røde armé lar seg ikke ta til fange.*»

Men de engelske politikerne, ikke minst utenriksminister *Anthony Eden*, hadde vært meget samarbeidsvillige. Stalin og *Molotov* fikk det som de ville. Alle skulle sendes «hjem».

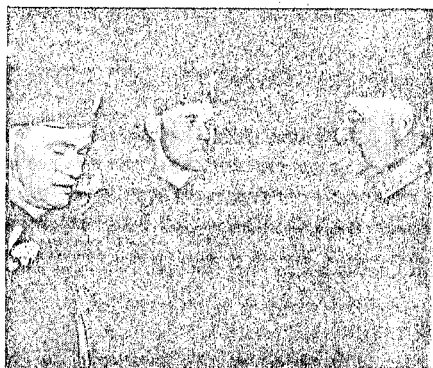
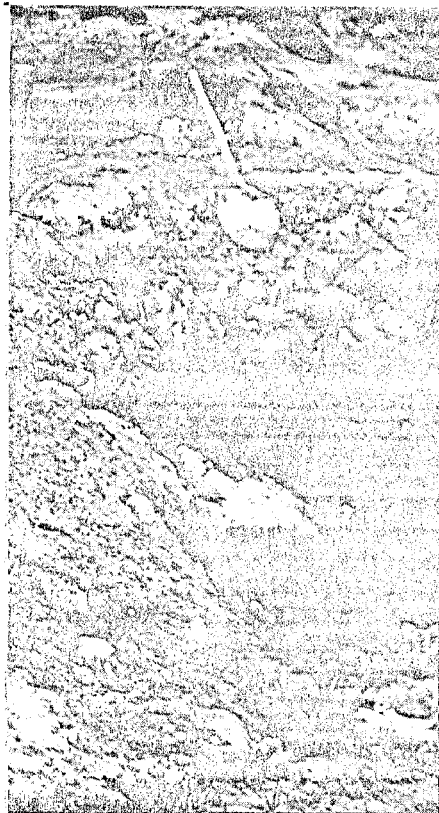
Og nå var 11 000 av dem på vei. Konvoien gjorde en stor sving for å unngå minefeltene langs Norskekysten. Den 6. november fikk de landkjenning. Koia-halvøya dukket fram av det grå høstværet.

Om bord på ett av skipene, «*Berwick*», befant det seg en annen gruppe menn, også nervøse, men av andre grunner. Det var 233 norske soldater som skulle hjelpe Den røde armé å drive tyskerne tilbake fra Finnmark. De tilhørte 2. Bergkompani og kom ferske fra trening i Skottland, nesten alle uten krigserfaring. Stalin var skuffet. Hadde ikke Norge mer å tilby enn 233 mann? Selv hadde han 97 000 mann klare til å krysse Grense Jakobselv.

I denne gruppen befant det seg en ung løytnant som senere skulle bli berømt og beryktet. Han het *Harry Lindstrøm*, og allerede i 1944 var han en meget egenrådlig, oppvakt og nysgjerrig mann. Han hadde orkesplass under det seltsomme skuespillet på havnen i Murmansk.

Det var ingen jubel da fangebåtene langt om lenge fikk legge til ved kaien. Det hvilte en dyster stemning over havneområdet.

Tre mann løp i land så fort

kon», ankret ute på reden. Alle ventet og russerne om bord var nå meget nedtrykte.

«Hvilken mottagelse. Ingen sivile å se, ikke et tilrop. Russerne er dødsstille og mismodige. Det har gått ord om at alle gjenstander vil bli konfiskert. En stor haug av flagg og bilder av Stalin, radioer, sykler og kasser som de hadde brakt med seg på Kong Haakon, lå på kaien.»

Tan Nicholls kunne se de livredde A fangene bli deit opp i forskjellige grupper. Spesielt én gruppe ble strengt bevoktet. 30 om gangen ble avkledd og undersøkt av tre kvinnelige leger. Det var ikke et smil, ikke et ord. Ingen hadde ennå hørt noe fra de sovjetiske myndighetene.

Neste morgen klokken 6.00: *«Gikk i land for siste gang. En stor menneskemengde i en piggrådning. De må ha vært svært vrette, alle hadde vært oppe hele natten og noen hadde knapt sovet under sjøturen.»*

Klokken 6.15: Siste mann forlot

skipet. Vi var enige om tallet, 601. Noen ennå under væpnet vakt. En åpen lastebil kjørte opp på kaien og fanger klatret opp på lastepanet. Talte 20 og fire vakter. En norsk messepike kom bort til rekken, stirret på det bedrøvelige synet og sa: No good.»

Tilbake i Norge fikk unge Nicholls anledning til å hilse på kronprins Olav. Kronprinsen spurte hvordan det hadde vært i Murmansk. Nicholls gjorde kort rede for opplevelsene sine og Olav uttalte at han var ytterst mistenksom overfor russerne. *«De tror alle at russerne vil sette seg fast i Kirkenes og ønsker at britene skal hive dem ut.»*

Er dette to enestående tilfeller, unntak fra regelen? Var det bare individer som man kan kalle landsforrædere som ble behandlet slik Lindstrøm og Nicholls har beskrevet?

Vi Menn kan dokumentere at det dessverre ikke er slik. Alle russiske krigsfanger som ble utlevert fra Norge, med unntak av noen få som var NKVD- eller Smersh-agenter, led samme skjebne. Vi har intervjuet flere sambandsoffiserer som fulgte med transporter til Sovjet, både fra Norge og andre steder.

En av dem heier *Czesław Jesman*, også han løytnant den gangen, en mann som snakket russisk flytende og hadde et intimt kjennskap til russisk samfunnsliv og lynne. Før han kom til Norge hadde han arbeidet i engelske russerleirer og snakket med hundrevis av mennesker som hadde fortalt ham om lidelsene under tyskerne.

"Hele morgenen skjøt russerne sine egne på havna i Sorreisa"

landgangen var på plass og overrakte noen papirer som trolig var navnelister, til offiserene som ventet på land. Det var folk fra NKVD, forløperen til KGB, eller Smersh, en antispionorganisasjon. De 11 000 stilt opp i rekker og måtte alle sammen passere forbi NKVD-folkene. Det var ingen smil, ingen jubel, ingen hjemkomstglede. Det begynte å demre selv for de ivrigste kommunistene blant fangene, hva det ville si å vende hjem til Stalins rike.

Etter å ha passert offiserene på kaien, ble fangene skilt i to grupper. Harry Lindstrøm ante ikke hvorfor. Den ene gruppen ble etter en stund kommandert til å marsjere i retning av noen lagerskur.

Litt senere begynte maskingeværene å spille opp sin tørre, knitrende melodi. Fra da av smalt det dag og natt. Stemningen var uhyggelig.

Med i den norske troppen var journalisten Olav Rytter. Han kunne russisk. Derfor spurte Lindstrøm ham om han visste hva som foregikk. Hvorfor skyter de?

— Å, det, svarte Rytter. — Det er bare saluttering for de hjemkomne.

Men i dag er Harry Lindstrøm ikke i tvil om hva som foregikk. — Jeg hadde det på følelsen den gangen også. Men jeg kunne ikke fatte det.

Noen av de 11 000 hjemvendte sønnene ble spart for den lange reisen til øyriket i taigaen, Arkipelag GULag. De ble meiet ned i lagerskur noen meter fra der de først satte foten på russisk jord. De andre begynte den lange reisen til skrekkeleirene i Sibir, til Kolyma og Vorkuta og de mange andre straffeanstaltene. Noen av dem overlevde antakelig. De første ble løslatt under et delvis amnesti en stund etter Stalins død i 1953.

Dette var ikke det siste Harry Lindstrøm så av tvangstransportene. Etter å ha deltatt i felttoget i Finnmark, befant han seg sommeren 1945 i Nord-Norge. Han var vitne til nok et tragisk skuespill da den første store sendingen fra Norge ble gjort klar. «Kong Dag» het

båten som tok om bord russiske fanger — og andre fanger som Stalin slett ikke hadde avtalemessig krav på — på havnen i Mosjøen. En gravid polsk kvinne forsøkte plutselig å rømme. Hun løp bortover dekket, muligens for å hoppe over bord, men ble slått brutalt ned av sovjetiske offiserer og slept inn i en lugar. Lindstrøm så henne ikke igjen. Han husker maktesløsheten han følte den gangen.

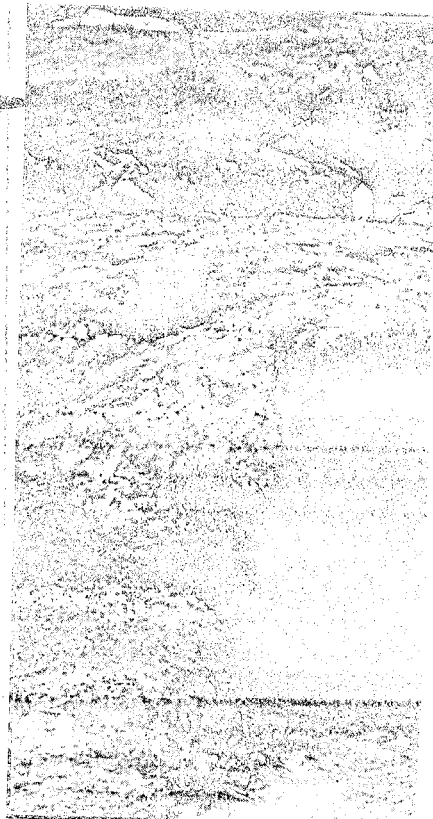
Vi menn kan fortelle historien om «Kong Dags» tur til Murmansk, eller rettere sagt en av turene, for den norske 1500-tonneren fraktet råstoff til Arkipelag GULag flere ganger denne kaotiske sommeren.

Grunnen er at vi har dagboken til en av de engelske offiserene som fulgte med transporten fra Norge til Murmansk. Han heter Ian Nicholls og er i dag pensjonert major og bor ved Dovers hvite klipper.

Den 22. juni 1945 kom Nicholls fra Tromsø til Sorreisa for å gå om bord i «Kong Dag». Der lå også båtene «Nordkyn» og «Branston». På den sistnevnte hadde de fått 30 russiske prostituerte som passasjerer. Det var tyskerne som hadde brakt dem til Norge. I alt hadde man stuet sammen 1200 på «Branston» og 600 på hver av de to andre.

De britiske offiserene som var ansvarlige for russerne mens de var på land, ville ha båtene av gårde som hurtig som mulig. Grunnen var følgende: «Russerne hadde skutt fanger hele morgenen (dette var i Sorreisa, i Norge), noen som hadde slåss for tyskerne og noen som ikke ønsket å dra tilbake. Disse var blitt fortalt at dersom de overga seg (til tyskerne), ville de bli skutt.

Gudskjelov var det ingen kvinner som kom om bord. Det var alle slags typer fra hele Russland, mongoler, noen nesten kinesiske. Obersten som var sjef for dem, sa at de hadde hatt en fryktelig tid under tyskerne og var blitt behandlet som dyr. De ble brukt som slavearbeidere og slått ved den minste provokasjon. Jeg følte med dem, men de var fullkomne fatalister.»

En leir for russiske krigsfanger i Finnmark. For dem som overlevde ventet et nytt og enda verre helvete i Stalins slaveleirer i Sibir.

Harry Lindstrøm (midten), den gang løytnant i det norske forsvaret, hadde orkesterplass til skuespillet på havnen i Murmansk. Der ble hjemvendte russere meiet ned av maskingeværene, på Stalins ordre.

Neste dag klokken 13 kastet de loss med kurs for Murmansk. De hadde to korvetter og en minesveiper som eskorte. De måtte gå 80 sjømil nord om Finnmark for å unngå mineene. Russerne ble sjøsyke, men et par av dem underholdt likevel med sang, den siste russiske trøsten når de ikke har vodka.

«25. juni. Klokken 13.30. Så land og Russland for første gang. Det ble tatt fram flagg som de heiste opp i masten. Alle var på dekk — hver utkikksplass var tettpakket, opphisselsen var fantastisk da vi passerte den lange innseilingen til Murmansk.

Vi passerte også den britiske båten «The Royal Sovereign» som var utlånt til russerne og omåtpet til «Arkangel». Det var hundrevis om bord i den og kranset dekket. Vår båt vinket og ropte, men det kom ikke noe svar fra marinebåten. Entusiasmen ble fullstendig knust, alle svært deprimerte.»

Båtene, bortsett fra «Kong Dag»

Jesman seilte fra Trondheim med hospitalsskipet «Aba». De hadde 399 syke russere om bord. Disse eiendige individene ble mottatt på samme kalde måte som de andre. Mange kunne ikke gå og det ble stilt til disposisjon et par ødelagte bårer, men ingen ulltepper.

«Aba» oppholdt seg i Murmansk i fire døgn. Da den seilte, kunne Jesman se stakkarene ligge på kaia akkurat slik de var blitt plassert flere dager før. Noen var døde. En del hadde omkommet av tørst. Noen britiske sjøfolk og sykepleiersker forsøkte å hjelpe, men det var lite de kunne gjøre. De russiske soldatene gjorde ingenting for å hjelpe.

Derimot gjorde de en god del annet. Offiserer som vendte hjem, ble i de fleste tilfeller skutt øyeblikkelig. Men her fantes det ingen offiserer, bare noen menige, syke vrak. Det var imidlertid to leger og en sykepasser blant dem. De ble tatt med inn i et skur bare 40 meter borte og skutt.

Jesman kunne høre smerteskrivene og så senere likene.

Om bord på «Aba» var det noen russiske offiserer som overvåket transporten. En av dem het major Sjersjun. På veien tilbake til Norge var denne Sjersjun ikke å se. Jesman fant ham i lugaren med hodet i hendene. Da han ble spurt hva som var på ferde, stønnet han flere ganger: — Jeg er så skamfull! Enda et vitne som Vi Menn har møtt er prins Leonid Lieven, nå en eidre, meget distingvert mann som lever i London men er født i Litauen. Han tilbrakte også en periode i Norge sommeren og høsten 1945. Men hans sterkeste opplevelse stammer fra havnebyen Odessa ved Svartehavet. Dit kom han om bord på «Duchess of Bedford» med krigsfanger fra Liverpool i mars 1945. En mann hadde forsøkt å begå selvmord ved å skjære seg opp med et barberblad. Men han ble «reddet».

Med det samme landgangen var på plass, sprang NKVD-offiserer om bord. De russiske offiserene som fulgte med båten, overrakte dem navnelister. Det ble ropt opp navn og menn trådte fram fra fangerrekene, med dødsblike ansikter. De gjennomgikk et raskt forhør og ble deretter ført vekk. Siden fikk den store massen av fanger komme i land.

En stund senere ble luften fylt av brølene fra to bombebly som sirklet

over havnen. Samtidig ble en mobil sag kjørt opp på kaien og satt i gang. Bråket varte i 20 minutter.

Det var trolig bare prins Lieven, selv født i Kurland og av en familie som Stalin delvis hadde utryddet, som forsto det som skjedde. Nesten fra seg av opphisselse løp han bort til sjefen sin, en oberst og stammet: — Sir, de myrder fangene!

— Umulig! skrek obersten i bråket. Det var likevel ingenting de kunne gjøre.

Senere greidde en engelsk offiser å titte gjennom vinduene i et skur. Det var blodflekker over hele gulvet og langt oppover veggene.

Mange fanger, deriblant Aleksander Solsjenitsyn, kan fortelle om denne spesielle teknikken. Mens henrettelsene foregår lar bødrene motorer og maskiner gå for fullt, slik at skuddsalvene ikke skal høres.

I London-avisen The Times kunne man lese følgende korte rapport om «Duchess of Bedford»s Odessa-besøk: «Det var rørende scener da russerne igjen satte beina på hjemlandets jord.»

Hva foregikk i hodene på de 84 000 som forlot Norge sommeren og høsten 1945 for igjen å møte blikket til Josef Stalin, som kaldt og gjennomtrengende lynte fra nesten hver vegg og lyktestolpe i det sosialistiske arbeiderparadiset?

I dag er det vanskelig å forestille seg hvor lukket Sovjet egentlig var i 1930-årene, hvor lite Vesten visste om det nye landet. Det var på mange måter en annen, fremmed klode.

Et fantastisk glimt inn i disse undertrykte menneskenes sinn gir en rapport som to britiske offiserer laget etter å ha intervjuet russiske krigsfanger i Finland etter Vinterkrigen 1939—40.

Major Gatehouse og kaptein Tamplin foretok grundige intervjuer med om lag 2000 soldater fra Den røde armé. Det er en sjokkerende «gallup» om mennesker som har levd et liv i nærmest utrolig uvitenhet og frykt. Rapporten slår fast at uvitenheten deres nærmest er grenseløs. Mange av dem visste ikke navnet på øverstkommanderende for armeen. De kjente ikke navnene på selv store byer i Sovjet utenfor deres egen provins. De kunne knapt lese og skrive.

De beskrev under intervjuene i detalj frykten som NKVD spredte, om alle som forsvant uten spor, om den konstante propagandaen, om de forhatte kolkhosene.

Disse soldatene kunne dessuten fortelle om en spesiell frykt: «Uansett rang, med noen få unntagelser for kommunister, er alle livredde for at noen får vite at de er blitt tatt til fange. De er blitt advart om at skulle de overgi seg, vil familiene deres bli utsatt for hard gjengjeldelse. Den mest humane behandling de forventer familien skal få er at de blir fratatt mat og hjem og derfor sulter eller fryser i hjel. Med bare noen få unntagelser nekter alle, uansett rang, å vende tilbake til Sovjet som utvekslede krigsfanger. De er overbevist om at de i så fall vil bli skutt øyeblikkelig.» *Russ. Krigs. Eden. Kj.*

Rapporten til de to britiske offiserene konkluderer med en beskrivelse av de russiske soldatenes livssyn. Den er ikke egnet til å spre optimisme.

De er først og fremst fatalister. De godtar forfølgelse i det sivile og den brutale disiplin i det militære. De godtar den vedvarende mangelen på mat og klær, de tror ikke at de selv kan forbedre tilværelsen sin.

«De gir et inntrykk av å være et folk som føler det er et mirakel at de overlever fra dag til dag, ikke bare i krig, men til og med hjemme.»

Bedre bilde av majoriteten blant de 84 000 som krigens og tilfældighetenes spill hadde drevet til Norge, er det vanskelig å gi.

Dette forklarer bedre enn noe hvorfor så mange tross alt reiste hjem uten å mulke. Noen til og med jublet og sang mens togene rullet ut fra Oslo Ø.

De hadde fått et glimt av et annet liv, men kanskje lå det utenfor deres forestillingsevne. Og kanskje levde det likevel et håp i dem at det kunne være en sjanse til å få slippe fri. De hadde lidd så mye.

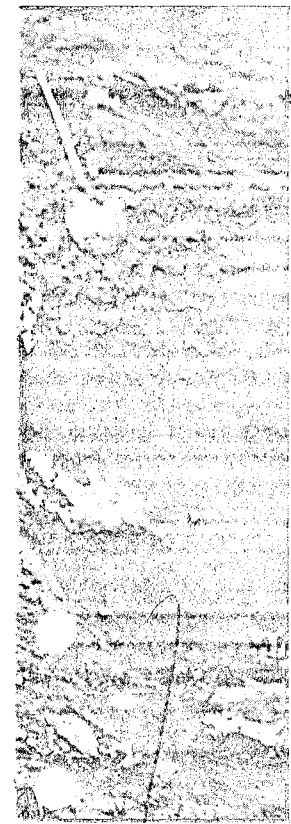
Men de hadde ikke lidd nok, ifølge Josef Stalins groteske syn på sine undersåtter. For mange var det faktisk nå, ved hjemreisen, at de verste lidelsene startet.

Den 8. august 1945 kunne Mr. Walsh, politisk offiser ved Den britiske ambassade i Helsinki, melde:

«Fjerningen av russiske borgere fra Norge til Russland via Finland er blitt fullført på en tilfredsstillende måte.»

I tiden mellom 13. mai og 26. juli var 64 199 mennesker fraktet med tog og båt til Raumo, Uleåborg eller Åbo i Finland og deretter videre østover, hjem . . .

(Neste uke: Jeg ga dem livet)

i var enige om tallet, 601, så under væpnet vakt. En bil kjørte opp på kaien og latret opp på lastep Janet og fire vakter. En norsk kom bort til rekken, det bedrøvelige synet og od.»

i Norge fikk unge Nledning til å hilse på Olav. Kronprinsen spurte det hadde vært i Murichollis gjorde kort rede for ene sine og Olav uttaite at tterst mistenksom overfor «De tror alle at russerne vil last i Kirkenes og ønsker at al e dem ut.»

tte to enestående tilfeller, atak fra regelen? Var det vider som man kan kalle æd e som ble behandlet dst. n og Nicholls har ?

in kan dokumentere at det ikke er slik. Alle russiske er som ble utlevert fra ved unntak av noen få som /D- eller Smersn-agenter, e skjebne. Vi har intervjuet ibandsoffiserer som fulgte sporter til Sovjet, både fra andre steder.

lem heter Czeslaw Jesman, løytnant den gangen, en n snakket russisk flytende e et inimit kjennskap til amfunsliv og lynne. Før n til Norge hadde han i engeiske russerleirer og ned hundrevis av mennes- hadde fortalt ham om under tyskerne.

DET STØRSTE BEDRAGET (3)

Professor Leiv Kreyberg berget hundrevis av russiske liv i 1945.

«Jeg ga dem livet slik

Umiddelbart etter den tyske kapitulasjonen våren 1945 fikk professor *Leiv Kreyberg*, den gang major, en vanskelig oppgave: Han ble sjef for samtlige fangeleirer for allierte krigsfanger i Nordland fylke. Mange av dem var russere. — Vi mottok menneskelige vrak, men de fleste kom seg overraskende raskt. Vi ga dem livet tilbake, bare for at Stalin senere kunne ta det fra dem igjen, sier Kreyberg. For Stalin eksisterte det nemlig ikke russiske krigsfanger. En russisk soldat som var blitt tatt fange, var landsforræder. Og for «landsforrædere» var straffen enten døden, eller et helvete i leirene i Sibir . . .

I mai 1945 ble professor Leiv Kreyberg sjef for fangeleirene i Nordland fylke.

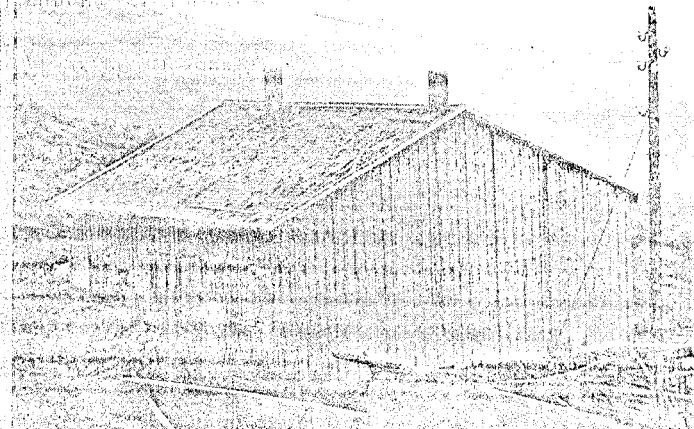
sjefen for Distriktskommando Nord, oberst *Munthe-Kaas*. Den løste ham med øyeblikkelig virkning fra de opprinnelige oppgavene hans og beordret ham som sjef for samtlige fangeleirer for allierte krigsfanger i Nordland fylke.

Det var kaotiske dager. Regjeringen i London hadde ikke tenkt på alle problemer som ville dukke opp når krigen var over. Men Kreybergs oppgave var faktisk en av de mest kaotiske og ukjente. Knapt noen kjente til hvor mange slike fanger det befant seg i Nordland, eller i hele landet for den saks skyld. Man visste også lite om hvilken tilstand de var i.

Leiv Kreyberg, en høyreist, myndig og noen ville si egenrådig mann med en rik erfaring bak seg, lot seg på ingen måte skremme. Han var tvert om lykkelig. Det var nettopp en slik jobb han hadde forberedt seg på under det meste av krigen.

Ordren gikk ut på at han skulle organisere leirer, så langt det lot seg gjøre etter nasjonaliteter. Hvilke nasjonaliteter visste man heller ikke nøyaktig. Han skulle bygge opp et slag selvstyre blant dem, men samtidig sørge for vakt-

En leir for russiske fanger i Nord-Norge. Da freden kom, ble de sendt hjem — enten til okkupasjonsmyndigheter eller fangeleirer i Sibir.

nøkterne, konsise rapporter klart og uhyggelig.

«*Dunderlands fangeleir: 477 russere, derav 330 syke, 40 med tuberkulose, mange med ødem, 100 sterkt svekkede, kan ikke gå. I feitskjør.*»

«*Storvøllen fangeleir: 422 russere, derav 300 syke, 23 med tuberkulose, ca. 30 døde etter 26. mars.*»

«*Djarkåsen fangeleir: 918 russere, derav 430 syke, 18 med tuberkulose.*»

«*Nabbvolden fangeleir: 426 rus-*

DNER

V.M. nr. 49-83

Dr. *Leiv Kreyberg* vandret på slutten av krigen frustrert rundt i London og var engstelig for at han ikke skulle få brukt kunnskapene og evnene sine i gjenoppbyggingen av det krigsherjete landet sitt. Det var en unødige engstelse.

Umiddelbart etter tyskernes kapitulasjon ble han sendt til Vesterålen med en ordre, undertegnet kronprins Olav, om å ta seg av de mest prekære fredsproblemer der.

Men bare få dager senere, den 12. mai, mottok major Kreyberg en ny ordre, denne gangen undertegnet

holdt. Det var mange, både militære og sivile rundt leirene, som hadde engere seg for å se over hva som ville skje når disse brutalt behandlede individene slapp løs. Han skulle selvsagt også ta seg av deres helse, forpleining og velferd.

Det skulle vise seg å være en formidabel oppgave. Tallet på allierte krigsfanger bare i Nordland fylke var langt over 30 000. De tilhørte minst et dusin forskjellige land, eller tidligere land. Og om tilstanden derav forteller Kreybergs

nøkterne, konsise rapport uhyggelig.

«*Dunderlands fangeleir: 477 russere, derav 330 syke, 40 med tuberkulose, mange med ødem, 100 sterkt svekkede, kan ikke gå. I feitskjør.*»

«*Storvøllen fangeleir: 422 russere, derav 300 syke, 23 med tuberkulose, ca. 30 døde etter 26. mars.*»

«*Djarkåsen fangeleir: 918 russere, derav 430 syke, 18 med tuberkulose.*»

«*Nabbvolden fangeleir: 426 rus-*

at Stalin kunne ta del

De øvrige som klarte å stille opp til appell, behandlet Kreyberg som soldater. Den senere kjente spionen *Gunvor Haavik* var tolken hans under disse seansene.

Kreyberg henstilte til russerne, som utgjorde en overveldende majoritet blant de tidligere fangene, «å vise en disiplin verdig generalissimus Stalin». Det ble dannet «sovjetere» i leirene, med militær kommando.

Da Leiv Kreyberg ble løst fra kommandoen sin i august 1945 for å gå tilbake til sin medisinske gjerning, var han, med rette, tilfreds og stolt over arbeidet sitt.

I løpet av noen få uker, i et krigsherjet område, klarte Kreyberg og medhjelperne hans å trylle fram 2000 sykehusenger. Norske og russiske leger arbeidet sammen og det kom også hjelp fra Sverige.

I dag er professor Kreyberg en gammel, men fremdeles klar og konsis person. Han forteller om hvor overrasket også han selv var over hvor fort de fleste fangene kom seg.

— Vi mottok menneskelige vrak. Etter et par dager så de ut som om de aldri hadde vært i fangeleir.

Det er ingen tvil om at Kreyberg på denne måten reddet livet til en mengde sovjetborgere. Mange av dem tok rørt avskjed med ham.

Men han er ikke lenger så glad over å snakke om innsatsen sin i Nordland sommeren 1945.

— Jeg rakte dem et halmstrå som de kunne klynge seg til, sier han en uværsdag vi sitter sammen i det gamle huset hans på Hitra. — Vi ga dem livet tilbake, bare for at Stalin kunne ta det fra dem igjen.

— Men i den perioden var jeg så opptatt av å redde liv at jeg ikke satte meg så grundig inn i russernes indre liv. Jeg hadde en viss peiling på de kvalene noen led. Jeg visste at det ble gjennomført en indre justis med eksekusjoner. Men herregud, det dreide seg jo om forrædere, på linje med våre egne nazister, tenkte jeg.

Jeg var aldri til stede ved noen transportavgang med båt eller tog.

Jeg hadde inntrykk av at de ville hjem.

30 år senere leste jeg Aleksandr Solzjenitsyns utryggelige verk og øynene mine ble åpnet.

Det jeg gjorde var egentlig fullstendig bortkastet. Jeg satte dem i stand til å bli slavearbeidere for Stalin i hans konsentrasjonsleirer.

Ingen av de legene Kreyberg kom i så god kontakt med har noen sinne latt høre fra seg etterpå. «I det minste med en av dem, ble jeg så nær venn, at jeg alltid syntes det var underlig det ikke kom et brev.»

Også mennesker som bodde rundt leirene, både i Nordland og andre steder, som med fare for livet hjalp dem og i flere tilfeller opprettet vennskap, kan fortelle det samme.

Dette er et argument første etterkrigsårene i gjennomslagskraft i bredt norske folk. Det hadde s forrædere og måttet ta med dem.

Det er derfor nødve hvordan de 2,2 millioner ble sendt tilbake av v havnet i tyskeres klør.

Det er åpenbart for e mann at de Røde Arn som ble tatt til fange i kampanjer mot Hitlers kan betraktes som forra internasjonale konvens gjør det.

Men Josef Stalin gjør hadde hverken underte eller Genève-konvensj hvordan stater skal op

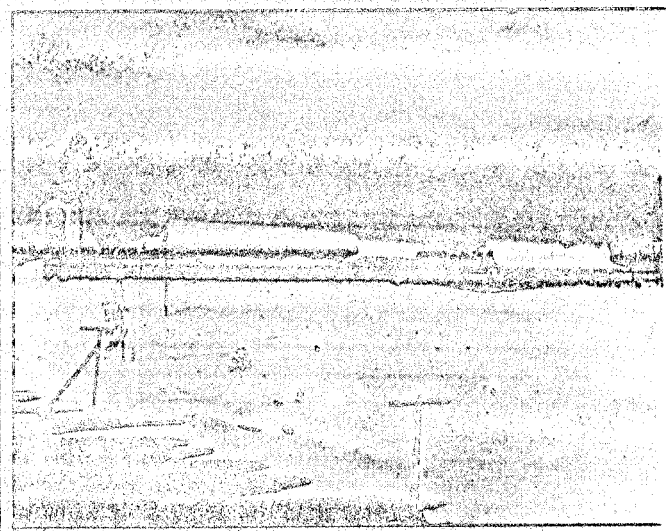

sere, derav 26 friske og arbeidsdyktige. Leiren var meget slett.»

Det var også rapporter om at 800 russere var blitt holdt i fangenskap i Dolstad kirke i fire måneder.

Slike små øyer av grenseløs lidelse lå som et nordlandsk Arkipelag GULag hele veien nordover fra grensen mot Trøndelag.

Noen av fangene, som nå var frie mennesker, kom freden for sent til. De var allerede så forkomne at de døde uansett om de fikk mat og legehjelp.

Fra et helvete til et annet, fra fangeleirer i Norge til leirer i

Flere har forsøkt å oppspore sine russiske venner, noen har til og med reist til Moskva. Men det er naust. De ble frigjort til tilintetgjørelsen.

Både norske kommunister og andre venner av Sovjet har i årene etterpå, dersom diskusjonen ved et sjeident tilfelle skulle komme (un på dette emnet, kommet med følgende argument:

«Mange av dem var jo landsforrædere. De hadde jobbet for Hitler, noen hadde til og med slåss for ham. De fortjente ikke bedre.»

krig. Til og med etter ringen i Berlin hadde til Kremli med annen man måtte komme til e sine respektive fanger, brev og pakker, forble

De sovjetborger so seg ta til fange va arøideryaradiset.

5 754 000 russere ble av tyskerne mellom 1 3 700 000 av dem mange av dem kunne dersom Stalin hadde

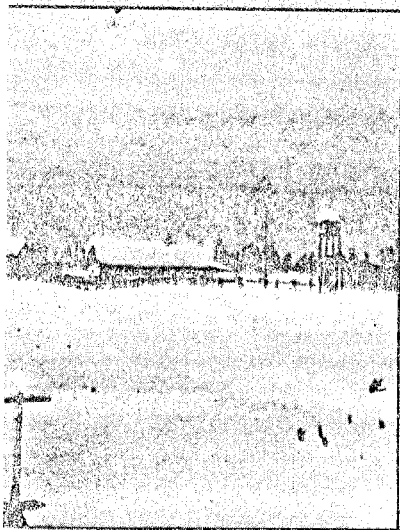
TUET

Dette er et argument som i de første etterkrigsårene hadde stor gjennomslagskraft i brede lag av det norske folk. Det hadde selv hatt sine forrædere og måttet ta et oppgjør med dem.

Det er derfor nødvendig å vise hvordan de 2,2 millioner fra øst som ble sendt tilbake av vestmaktene, havnet i tyskernes klær.

Det er åpenbart for enhver nordmann at de Røde Armé-soldatene som ble tatt til fange under militære kampanjer mot Hitlers østhær, ikke kan betraktes som forrædere. Ingen internasjonale konvensjoner heller gjør det.

Men *Josef Stalin* gjorde det. Han hadde hverken undertegnet Haag- eller Genève-konvensjonene om hvordan stater skal oppføre seg i

Leirer i Norge til leirer i Sibir.

krig. Til og med etter at nazi-regjeringen i Berlin hadde henvendt seg til Kreml med anmodning om at man måtte komme til en ordning om sine respektive fanger, med tanke på brev og pakker, forble Stalin taus.

En sovjetborger som hadde latt seg ta til fange var utstøtt av arbeiderparadiset.

5 754 000 russere ble tatt til fange av tyskerne mellom 1941 og 1945. 3 700 000 av dem døde. Hvor mange av dem kunne blitt reddet dersom Stalin hadde gått med på

På loiter tok Stalin sitt eget parti i kampen

tyskernes tilbud? Hitler bekymret seg faktisk om sine fanger i Stalins varetekt. Han hadde all grunn til det. De tyske krigsfangene i Sovjet døde som fluer.

Av de 3,7 millionene som døde, finnes det trolig tusener av ukjente helter. Sovjetborgere som heller døde enn å gå i tyskernes brød.

Var de andre forrædere?

Noen av dem, kanskje så mange som rundt en million i alt, lot seg verve med forskjellige midler, fra frusselen om henrettelse til løfte om frihet og selvstyre, til å kjempe mot sitt eget land. Dette var et av de pinligste fakta som Stalin sto overfor. For hvilke andre lands krigsfanger lot seg så villig overtale til å slåss mot sine egne?

La oss se på eksemplet *Vlasov*. Han ble også i Norge under krigen kjent som den store, russiske forræderen.

I januar 1942 ble en kvinnelig fransk reporter innvilget tillatelse til å besøke fronten vest for Moskva. Ved Volokolamsk møtte hun sjefen for den 20. armé. Han ledet spydspissen av *Sjokovs* kjempemessige motangrep for å stanse tyskernes 9. og 3. panserarmeer. Den franske kvinnen var tydelig imponert av generalen, en 40 år gammel, høy, sterk, dynamisk og samtidig enkel mann. Full av profesjonell selvtillit forstikret han henne at fiendens moral og styrke nå var synkende og at *Wehrmacht* var som et såret dyr.

Han virket fullstendig sikker på den endelige seier, påkalte ofte Stalins navn og endte med å si: «Vi må tilintetgjøre fienden. Alle, alle, må kjempe mot fascistene. Mitt blod tilhører Fedrelandet.»

Seks måneder senere var general Andrej Vlasov fange hos tyskerne, etter at styrkene hans ble omringet som følge av utligvelige blander hos krigsledelsen, det vil si Stalin. Noen uker etter reiste han rundt til fangeleirer og oppfordret russere til å slåss mot stalinismens svøpe. Mot slutten av krigen kommanderte han en hær på rundt 800 000 mann, bortsett fra Røde Armé-soldater. Det hendte at hele regimenter deserterte og gikk over til Vlasov.

Uten folk, millioner mennesker som måtte vaske sine

hender? Hitler bekymret
om sine fanger i Stalins
og hadde all grunn til
å krigsfangene i Sovjet
er.

millionene som døde,
olig tusener av ukjente
eiborgere som helter
i tyskerens blod.
re rædere?

lein, kanskje så mange
n million i alt, lot seg
orskjellige midler, fra
honnettsel til løfte om
større, til å kjempe mot
d. Det var et av de
ta som Stalin sto over-
te andre lands krigsfan-
villig overtale til å slåss
?

på eksemplet Vlasov
i Norge under krigen
n store, russiske fortæ-

Vlasov og hans menn mente at
dette var deres historiske sjans til å
kause et regime som de hetet. Svært
fl av dem hadde noe til overs for
Hitler og nazismen. Ingen av dem
kjente til emers fremtidsvisjon.
Han ville ikke ha et Russland
befrikk for Stalin og bolsjevismen.
Han ville ha et kaust Russland, et
tysk lydrike i øst.

Nikolai Tolstoy, forfatteren av de
mest erindrede vekker om denne
delen av krigshistorien spør: «*Hvem
kan tulle på at Vlasov ville ha
fortsatt å tjene Den røde armé med
all sin kraft, dersom han ikke
tilfeldigvis var blitt tatt til fange?*»

I tillegg ble trolig rundt 2 800 000
sovjetske borgere tvunget til å gjøre
arbeidsjeneste for tyskerne, de ble
slavearbeidere. Tyskerens motto for
disse ble enkelt utformet av Him-
mler: «De skal arbeide seg selv til
døden.» Likevel var om lag to
millioner i live da krigen sluttet. Og
det var slike individer, på randen av
narsisme, som utgjorde hovedde-
len av de russiske hordene de allierte
befrikk. For disse hadde valget
vært såre enkelt: tysk tjeneste eller
døden.

Men det fantes nok en gruppe
som med vrakgods da krigens
stormhav la seg i mai 1945. Det var
de man kan kalle flyktninger,
mennesker som av forskjellige grun-
ner ikke ville falle i Stalins og
NKVDs armer. Blant disse var det
hele folkegrupper, for eksempel
Kuban-kosaker, kaukasiske fjell-
folk, og en stor gruppe såkalte
Volksdeutscher, tyskere som hadde
levd i Russland i generasjoner. De
fleste av dem ble utryddet av Stalin.

Vlasov var forræder i Stalins
Sovjet. En doktor man len glemmer
av at det rundt 22. juni 1941 var
forbundet med dødsstraff eller Sibir
å si eller gjøre noe som inntar
karakter av Hitler og tysk nazisme i
Norge. De to mulighetene var forent
i en vennskapsakt.

Det viktigste denne paktens inn-
hold var det utvilsomme deling av
Sør-Europa, Øst og Sørst ble den
unge Polen vidert av Europakar-
ter. Den 27. september 1939 ble
utvilsomt den *Gift-gift* til
Moskva og undertegnet en avtale

som delte Polen så å si etter den
såkalte Curzonlinjen, som britene i
1919 hadde foreslått.

De unge, svake baltiske rædste-
tene Estland, Lettland og Litauen,
ble innlemmet i det nye tsarriket
(som de hadde vært det i det gamle).
Bessarabia, som Romania hadde
fått i 1917, var nok en del av Stalins
bytte. Dessuten ble han lovet Fin-
land. Men finnene møtte ham med
våpen i hånd og kullkastet planene.
De nye delene av Stalinsriket fikk
med en gang oppleve hvilken ny
herre de hadde fått. NKVD var på

Cesar Tore deltok på møtet der
russernes skjebne ble beseglet.

plass så fort som fanden med sine
lister. Henrettelser, tortur, massede-
portasjon til Sibir av alle som på en
eller annen måte kunne tenkes å
være eller bli fiender av bolsjevismen,
inkludert for eksempel esperantister
og frimurere, ble satt i
scene i et omfang som er vanskelig å
forestille seg. I tall dreier det seg om
flere hundre tusen mennesker.

De fleste mennesker i disse områ-
dene hilste den tyske fremmarsjen
velkommen, om enn ikke med glede.
Noen meldte seg til tjeneste, andre
ble med i anti-sovjetske partisan-
grupper.

Var disse landsforrædere og i
tilfelle mot hvilket land?

I 1943 var forhandlingene mellom
de nye vennene Stalin, Roosevelt
og Churchill om tilbakesending av
krigsfanger i gang. De skjøt fart i
1944, først og fremst under den
såkalte Tolstoykonferansen i
Moskva. I løpet av noen oktoberda-
ger i Kremli ått og drakk og diskuterte
fire allierte ledere seg fram til en
gemyttlig løsning, som innebar dø-
den for titusener av mennesker.

Stalin og Molotov var svært
engstelige for at de ikke skulle få alle

Josef Stalin (venstre) overbeviste Roosevelt (midten) og Churchill om nødvendigheten av at alle sovjetborgere i Vesten ble sendt tilbake til Russland.

sovjetborgere tilbake. Og med sovjetborgere mente de alle som bodde i Sovjet og de områdene som var blitt sovjetiske som følge av pakten med Hitler.

Trygve Lie, en av dem som kjente til de russiske krigsfangenes skjebne.

Churchill og Eden på sin side var opptatt av sine egne krigsfanger som var blitt og ville bli befridd av Den røde armé og hadde ingen innsigelser. De skulle sende tilbake alle. Og de tømte nok en skål og Eden satt til langt på natt og beskrev hvilket storslaget menneske Josef Stalin var. Et par uker senere gikk den

første store sendingen med 11 000 «sovjetborgere» fra England med skip til Murmansk (se forrige uke).

Det neste store møtet hvor tilbakesendingen ble tatt opp, var den berømte Jalta-konferansen. I denne Krim-byen utfoldet Stalin seg i all sin georgiske sluhet og tok innersvingen på de vestlige lederne i de fleste storpolitiske pokern.

Den 10. februar holdt han og Molotov mottakelse for Churchill og Eden i et palass fra tsartiden. Det var den engelske statsministeren som tok opp problemet med de russiske krigsfangene i vest. Hva ønsket marskalken man skulle gjøre med dem? Referatet fra møtet sier:

«Marskalk Stalin håpet at de kunne bli sendt til Russland så fort som mulig. Han ba om at de ikke måtte bli dårlig behandlet og at de måtte bli atskilt fra tyskerne. Den sovjetiske regjeringen så på dem som sovjetiske statsborgere. Han ba om at det ikke måtte gjøres noe forsøk på å få noen av dem til å nekte tilbakesending (repatriering). De som hadde gått med på å kjempe for tyskerne kunne bli tatt hånd om når de kom tilbake til Russland.

Statsministeren (Churchill) for-

klarte at vi (engelskmennene) var opptatt av at disse fangene skulle bli sendt tilbake og at den eneste vanskeligheten var mangelen på skip...

Det var til Jalta-konferansen de vestlige allierte politiske og militære lederne henviste når de senere stuet sammen «sovjetborgerne» på lastebiler, tog eller skip og sendte dem tilbake.

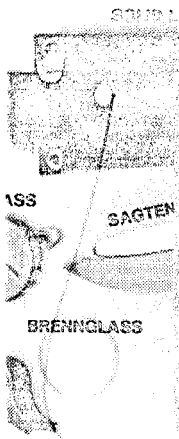
De tok ingen hensyn til at Jalta-konferansen slett ikke tok noen klar stilling hverken til de som var født i de omstridte områdene, eller at det ikke ble nevnt noe om de som ikke ønsket å vende tilbake. Ifølge Folkereisen burde jo de som ble tatt til fange i tysk uniform, bli behandlet som tyske soldater. Slike smålige hensyn ble ikke tatt, spesielt ikke av Edens utenriksdepartement, som for zvrig var infiltrert av sovjetespioner som MacLean, Burgess, Philby og trolig mange L.T.e. Det var tjenestemennene og ikke så mye lederne, som utformet den politikken som offiserer og soldater med skam i hjertet måtte gjennomføre. Til og med aksirussere som hadde bodd i Paris og London siden revolusjonen, ble tatt med i den finnskete trålen.

Hva visste de norske lederne om den store tragedien som utspant seg fra høsten 1944? Medlemmer av regjeringen i London kjente til den, det gjaldt først og fremst Trygve Lie. Det ble holdt orienteringer om hva som burde skje med krigsfangene i Norge når alt var over. Blant annet holdt statsråd Sverre Sielstad en redegjørelse om hva som skulle gjøres med flyktningene 16. oktober 1944.

Det var en gløhet goter for den norske regjering da freden kom. Stalin sto i Finnmark og man ville ikke irritere ham.

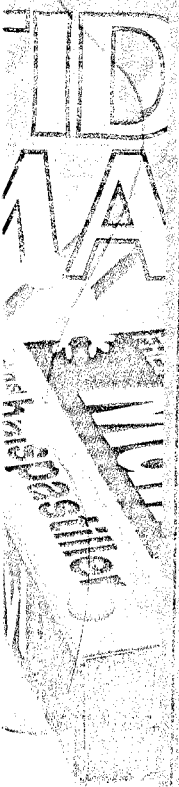
Man var redd for episoder mellom den tyske hæren på 365 000 menn og de løslatte krigsfangene som tørstet etter hevn. De første ukene og månedene etter kapulasjonen, var norske myndigheter bare formell herre i eget land. De allierte styrkens var også svært uenig. Det var de som skulle ta seg av de russiske krigsfangene i landet. Samtidig hadde selvsagt den norske regjeringen et ansvar.

Det gjaldt ikke bare «russiske krigsfanger». Det dreide seg om polske krigsfanger, det dreide seg

er laget av rus
ir plass i siiren.
lgde: 28 cm. Bl
MFC STK
OLGER BE
- ekspedisjons-

VIMELT &
ER OG FRILUFTS
sgate 10 - 3000 D.
Tlf. 03/83 77 30

kyl - goc

om «konstridte personers», det dreie seg om «forflyttede personer» og om flyktninger. Det var et enormt problemkompleks som norske myndigheter på ingen måte hadde forberedt seg på.

Det som går klart fram av UD dokumenter fra våren, sommeren og høsten 1945 er at Norge nærmest for enhver pris ville bli kvitt dem så fort som mulig. Hvorhen og til hvilken fremtid spilte ingen rolle.

På et møte i Regjeringsdelegasjonen (den første del av den norske London-regjeringen som kom tilbake) den 15. mai, ble det foreslått å be Sverige om å ta 73 000 russiske krigsfanger. Dermed skulle vi være reddet. Oskar Torp og Terje Wold deltok på møtet.

Men den 17. mai blir det meldt fra HKH Kronprinsen at general Eisenhower i prinsippet har godkjent at de tyske krigsfangene i Norge blir sendt hjem over Sverige. «Det samme gjelder de russiske krigsfangene.» Svenskene hadde tillatt 20 toglaster daglig.

Hvem var de «russiske krigsfangene» som befant seg på norsk jord? De aller fleste av dem var slavearbeidere. Mange tilhørte Organization Todt, hjertebanket til Fritz Todt, ingeniøren fra München som ble Hitlers entreprenør nummer én. Det var han som skapte Autobahn og Siegfriedlinjen og i 1940 ble han rikminister for våpen- og ammunisjonsindustrien. Samtidig var han leder for Todt-hæren, en arbeids-hær satt opp som militære enheter som omfattet millioner. Den besto for en stor del av slavearbeidere fra okkuperte land.

Vanlige russiske krigsfanger fra kontinentet ble også sendt til Norge. De fleste havnet i Nord-Norge på forskjellige byggeprosjekter. Svært få var soldater i stridende enheter. Hvem av dem som var «landsforrædere» i vanlig forstand er umulig å si. Det var tusener av estlandere, lettlandere, litauere, albaniere og polakker fra begge sider av Curzonlinjen.

De var blitt behandlet som dyr. Over 15 000 russere døde i tysk fangenskap i Norge fra 1941 til 1945.

Norske myndigheter visste, i hvert fall en del, om dette. Den 24. mai 1945 kom det fra Moskva et notat fra Erik Braad-

Norge ville bli kvitt russerne så fort som mulig

land i Stockholm. Han ble senere vår ambassadør i Moskva. Han meddele UD at han hadde hatt besøk av Vladas Zilinkas, som arbeidet for en amerikansk-litauisk hjelpeorganisasjon i Stockholm.

«Han opplyste at det skulle befines seg vel 1000 litauere i Norge, dels innrullert i Wehrmacht, dels i Organization Todt. Han forklarte at minst 98 prosent av disse litauere var kommet i tysk fangenskap mot sin vilje. Innrulleringen hadde funnet sted på den måten at unge menn var blitt plukket opp på gaten eller i sine hjem, iført tyske uniformer og sendt som arbeidsavdelinger bak de tyske linjene. Avdelingene var ikke blitt utstyrt med våpen.

Herr Zilinkas spurte om jeg trodde at den norske regjering ville sende disse litauere tilbake til Litauen mot deres vilje.»

Braadlands notat slutter slik: «Herfra kunne neppe noe gjøres.» Slik var holdningen også i Oslo.

Så sent som 17. august var spørsmålet om repatriering av litauerne ikke avgjort. Det ble innkommet av myndighetene at noen var «kreist hjem» sammen med russerne.

Detre var på en tid da USA hadde sluttet å sende «konstridte personer» hjem. Storbritannia holdt fram. I en uttalelse fra forsvarsdepartementet, datert 8. oktober 1945 og undertegnet A. Heigerud og W. Coucheron Aarnt Jr., heter det:

«Hvorvidt den norske regjering skal erklære seg villig til å følge samme prinsipp som Sambandsstatene etter at den allierte kontroll er opphevet, er i første rekke et utenrikspolitisk spørsmål, som må løses i forbindelse med om vi anerkjenner Russlands annektering av Litauen. Vi finner derfor ikke for tiden å burde uttale noen mening herom.

Forhøret foreligger der en meddelelse fra Joint Force Commanders Conference 15. ds. om et arrangement for å evakuere lettlandere, albaniere og estlandere må er næsten uavhengig.»

For tusener av ulykkelige mennesker var det allerede for sent. De var snart «hjemme».

Det var i de første ukene og månedene at Norge stilltiende var med på de verste overgrepene. I begynnelsen ble alle tatt. De var alle Stalins medborgere.

Senere prøvde i det minste forståelsesfulle allierte offiserer å redde noen. Vladimir Britnief, en russisk-født, engelsk offiser i Joint Force Commanders, har fortalt Vi Menn om hvordan han selv oppfordret folk til å rømme, eller forsøkte å få registrert dem som polakker. Men snart var jo også polakkene i Stalins hender.

Både Britnief, Jezman, Lieven og andre allierte offiserer kan fortelle om desperate fanger som klarte å rømme. Noen ble tatt av norske hjemmestyrker og politi og overlatt russerne. Andre ble hentet direkte av den sovjetiske delegasjon som opererte som en egen politistyrke i Norge sommeren 1945. De ble hjulpet i arbeidet, ifølge Vi Menns kilder, av norske kommunister. Noen klarte å komme over til Sverige, bare for å bli tatt og overrakt til NKVDs folk der. Derfra var turen kort over Østersjøen.

Men hva kunne vi gjort? Kunne nordmenn hjulpet noen av dem, uten at vi hadde pådratt oss Stalins vrede og represaller?

Nikolai Tolstoy svarer: — Mange kunne ha unnsloppet Stalins straffedom ved at den norske befolkningen var blitt opplyst, i all stillhet, om hva som ventet fangene. Jeg er sikker på at nordmennene, som hjalp de russiske krigsfangene så mye, ville ha funnet på mange sinnrike metoder for å redde folk.

Dere kunne ikke ha reddet alle, det måtte ha skjedd på et storpolitisk plan. Men Stalin ville ikke ha rørt på seg over noen hundre, eller tusen. Han hatet publisitet om emnet. Det var et sår punkt for ham. Ingenting annet blottstilte hans system i den grad som at hundretusener av hans egne hadde kjempet mot ham og at andre hundretusener nektet å vende hjem.

Men hvorfor ville Stalin på død og liv ha dem tilbake, alle sammen?

Svaret er enkelt når man forstår Stalins sinn: Stalin fryktet hverken Hitler eller vestmaktene mest. Han var redd sitt eget folk. Han ville ha dem alle under sin kontroll. En stor gruppe av «rømlinger» i Vesten kunne ha utgjort kjernen i en ny trussel mot hans diktatur.

(Neste uke:

General Ratov og hans menn)